Национальная библиотека
Республики Тыва
им. А. С. Пушкина

ШЫН

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн.

№ 103 (15925) 1997 чылдың октябрь 14, вторник ◆ Ат салган шагы 23.15. Садар өртээ 1000 рубль.

ЧАГЫДЫП АЛЫРЫНЧЕ ДАЛАЖЫҢАР!

«ШЫННЫ ЧАГЫДЫП АЛЫРЫН УТПАҢАР. ОЛ — КАЯА-ДАА СИЛЕРНИҢ ЭДЕРИНЧИҢЕР БОЛГАЙ.

ЧАРТЫК ЧЫЛДА ӨРТЭЭ — 80 МУҢ РУБЛЬ.

ҮШ АЙДА — 40 МУҢ РУБЛЬ.

ПЕНСИОНЕРЛЕРГЕ, ИНВАЛИДТЕРГЕ — 60 МУҢ РУБЛЬ.

ОРГАНИЗАЦИЯЛАРГА, АЛБАН ЧЕРЛЕРИНГЕ — 100 МУҢ РУБЛЬ.

Чагыдылганы харылзаа черлеринде, ооң чер-черде салбырларында хүлээп ап турар.

КЫЗЫЛДЫҢ ЭЭЗИ КЫМ БОЛУРУЛ?

ШЫЛГАТТЫНГАН КИЖИ АП ҮНЗҮН

Кызылдың ээзи кым болурул, тыва интеллигенция чоп ыдын, үнүн чиде берди деп айтырыг-биле бижикчи Авырал солун чугааны ол талазы-биле эгелей берди. Ол чагаа «Шынның» 98-ки дугаарынга үнду. Мен ол айтырыгга ушкаштым.

Республиканың найысылалынга эң төлептиг кижини кызылчыларның шилип алыры билдингир. Кызылдың социал-экономиктиг хөгжүлдези 1980 чылдың төнчүзүнге чедир шапкыны-биле бурунгаарлаан. Кварталдарга, микрорайоннарга улуг-улуг объектилер, чуртталга шөлдери туттунгулаан. Тудуг комплекизи, улуг бедик краннар хеп-хенертен ажылдавастады. Ол күчү чоокку үеде база катап шимчей бээри билдингир.

Ажыл-херектерниң шуудаашкыны чаа соңгуткан чагырга даргазындан улуу-биле хамааржыр. Москва мэри Юрий Лужковтуң хөделиишкиннери аңаа бадыткал. Шимчениир дарганың ачызы-биле Россияның төвү дөмей-ле үлегерлиг хоорай болу бээр.

Кызыл хоорайның онзагай байдалы ооң хөй национал чурттакчыларында. Чамдык улуг бүдүрүлгелер, албан черлери, организациялар орус дыл кырынга чугаалажыр ажылчыннардан, интеллигенциядан тургустунган. Ындыг таварылгада кижилерниң быжыг болгаш кады ажылдажылгазын артык шуугаазын чокка каттыштырып, холбап билир чагырыкчыны тывары, шилип алыры эргежок чугула.

Хоорай хоорай-ла болгай. Хээли алыр, саттыныкчы, чашпаалаар, хууда эрге-ажыктарын хараар чоруктарның болдуна бербезиниң хемчеглерин алыры база негеттинер. РФ-тиң Президентизи Борис Ельцин бо талазы-биле бүгү хемчеглерни сөөлгү үеде шиитпирлии-биле ап тур.

Хоорай чагыргазының даргазынга албан-дужаалга кандидаттың мөзү-шынарын чугулалап көөрү онза чугула. Ол байдал эртемге үндезилеттинген турар ужурлуу билдингир. Бот-тускайлаң орук-биле чурт иштинде хөгжүп олурар республикага удуртур ажылга бедик арга-дуржулгалыг, быжыг туруштуг, ак сеткилдиг болгаш шылгаттынган угаан-сарыылдыг кижи найысылалдың ээзи болур ужурлуг.

Ук негелдеге дүгжүп турарларның бирээзи Владимир Васильевич Содунам. Ол 1953 чылдың январьда Чаа-Хөл суурга тыва интеллигент өг-бүлеге төрүттүнген. Ийи дээди эртемниг. Бөгүнде Тыва Республиканың Каайлы албанының даргазының оралакчызы. Кызылдың ийи дугаар школазының доозукчузу, Московнаң Тимирязев аттыг академиязын кызыл диплом-биле дооскан. Тес-Хем кожууннуң көдээ ажыл-агый эргелелинге экономистеп, комсомол обкомунга килдис эргелекчилеп турган. СЭКП Кызыл райкомунга секретарьлаан, улаштыр Тожу райкомунуң бирги секретарынга, ол-ла кожууннуң күүском даргазынга ажылдаан. Сөөлүнде барып, Тыва АССР-ниң Сайыттар Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызынга чедир депшээн.

Көдээ болгаш хоорай амыдыралының нарын талаларын билдилиг шиңгээдип алган дуржулгазы-биле Владимир Васильевич Содунам найысылалывысты бөгүнгү берге байдалдан уштуп эккээринге бүзүреп турар мен. Ол биче сеткилдиг, төлептиг болгаш эрге-дужаалзырак эвес чаңныг. «Шыдаар мен» дээш оон эрге-дужаалдар үлешкен соңгулдаларже чүткүп турганын көрбээн, дыннаваан-даа кижи-дир мен.

«Шын» солуннуң арнынга бижикчи Авыралга мээң харыым бо ийин.

Сегбе ОНДАР.
Кызыл хоорай.

ЭКОНОМИКА болгаш АМЫДЫРАЛ

ДЕТКИМЧЕНИ МАНАП ТУР МЕН

Силерден арга-сүме дилеп, бо чагааны бижип ор мен. Херектиң ужуру мындыг чүве. ТР-ниң Президентизи ийиги ээлчегде база чоннуң үнелелин чаалап алган болгай. Амгы үеде республиканың байдалы чүгээртеп турар. Акша-төгерик эвээшбичелеп кээп турар апарган. Пенсияны-даа ай санында ап тур бис. Республиканың экономиктиг хөгжүлдези бурунгаарлап, даштыкы чурттар-биле безин быжыг харылзааны чорудуп турары өөрүнчүг. Бистиң республикавысты даштыкыдан сонуургап кээп турар аалчыларның саны база көвүдээн.

Президент соңгулдалары болуп турар үеде мен бодумнуң үлүүмнү база киирген мен. Санал-оналымны берип, быжыг деткикчилерниң бирээзи турдум. Моон-биле бодумнуң хууда айтырыымче кирип көрейн. Бистиң кожуунда соодукчулар септээр чер чок. Соңгулда үезинде Чазак удуртукчузунуң адынга соодукчулар септээр цех ажыдар дугайында база аңаа дузаламчы акша бээриниң талазы-биле дилег билдирипишкин киирген кижи мен. Ол билдириишкинниң харыызы түңнелдиг болурунга идегелим улуг. Акша-төгерик чедишпези шын. Ынчалза-даа ажыктыг чүүлдер кылыр дээн кижилерге бистиң Президентивис дузалаар, деткиир дээрзинге база бүзүрелим бар.

Сандыр КЫРГЫС.

ЭКИ ҮЕ КЕЛИР ИРГИ БЕ?

Каа-Хем кожуунда «Кызыл Тук» совхозтуң бо хүнгү байдалы бистерниң, пенсионерлерниң сагыжын хөлзедип чор. Ооң мурнунда чылдарда совхозтуң ажыл-ижи хайныгып турган. Харындаа сайзырангай диртип, мурнакчыларның одуруунга-даа кирип турду.

Ам ындыг эвес. Шупту чүве хоозурап дүшкен. Суур иштинге турган бажыңнарны, контораны, гараж аксынга турган бажыңны, ферманы дээш, оон-даа өске тудугларны бузуп, үреп, оорлап кааптылар. Совхозта машина-техника-даа артпаан. Сиген, хөмүр-даш, ыяш сөөртүп алыры бергедээн. Ооң кырындан оорлар база амырдыш бербестеди. Күрүнениң-даа, араттарның-даа, хууда кижилерниң мал-маганың оорлап-ла турар. Совхозтуң баазазынга янзы-бүрү хевирлерниң малы турган чүве. Ам мыыңай төнериниң кырында келген.

Бистер, хоочуннар, бүгү назынывысты ак сеткилдиивис-биле ажылдап эрттирдивис. Арткан чуртталгавысты мынчаар чурттап эрттирерге, берге-ле-дир. Моон соңгаар эки үе келир бе, хоозураашкын соксаар бе? Шак мындыг баш мунгаш айтырыглар бистиң дүн-хүн чок дүвүредип чор.

М. ЧУГАЕВА, Х. САЛЧАК, И. МУРЫГИН болгаш өскелер-даа.

АДАНЫҢ ӨӨРҮШКҮЗҮ

Чадаана хоорайда төп кижи эмнелгези. Кезип эмнээр салбыр эжиинде сандайда дыка таныырым кижи олур. Чаңгыс чер-чурттуум Аңгыр-оол Түлүш дээр акый болду. Ажыл-амыдырал аайы-биле көшкеш, Чадаананың орук чериниң кол механиги боорп ажылдап турар кижи.

Кижимни көөрүмге, ыглап, ишкирнигип, карактарының чажын чоткан олур. Сестимзиреп, чанынга чеде бергеш, менди солушкаш айтырдым:

— Чүге ыглап орарыңар ол, акый? Чүү болду, багай чүвеге таварыштыңар бе?

— Кайын багай чүве боорлаан, дуңмай. Өөрээш ыглап олурарым ол-дур ийин — деп чугаа шейду — беш классчы уруум озалондакка таварышкаш, ийи черден сөөгү сынды. Кезер эмчиге каш-даа хондум. Авазы база мында хонуп, уруун азырап турар. Бо берге үеде эм-таң-даа садар акша тывылбас боор чүве-дир. Ынчалза-даа «чону чоорган, хөйү хөйлең» деп чүве бар. Ылаңгыя Чадаананың № 3 школазының башкызы Марта Шыыраповнага база ооң чеди өөреникчизинге солун дамчыштыр өөрүшкүм сөглевес аргам чок-тур. Өөреникчилерин эдертип алган, кижи бүрүзү бир-бир эмнер эккелди.

Орук черинден В. А. Куулар эмнер садары-биле акша дузаламчызын база көргүстү. Ынчангаш буянныгларга буян доктаазын деп чалбарып ор мен.

Карыма ТҮЛҮШ.

ШЫНГА ДҮҮШПЕС

Наадым санында малдан эң хөй продукция алган малчыннарга «Республика чемпиону» деп бедик атты тыпсып турар. Ооң-биле чергелештир өртектиг белектерни база берип турар болгай. Ол көдээниң ишчилеринге улуг идиг, деткимче болуру чөптүг.

Колхоз, совхозтарның удуртукчулары 1990 чылдан бээр 100 төрүүр хойга онааштыр керээден артыкка алганын малчыннарга натуразы-биле шаңналга берип турар апарган. Ону чөптүг деп санаар мен. Бо рынок үезинде кым кайы хире ажылдап шыдаар болдур, ол хирени алыр-даа ужурлуг.

Мээң бо материалды бижип орар ужурум чүл дизе, тыва уксаалыг хойлардан 100 төрүүр хойга онааштыр 150-160 хураган ап турарынга канчап-даа бүзүревес мен. Ол шынга черле дүүшпес-тир. Борта бот-бодувусту мегелээн хереэвис чок. Мурнакчы малчыннарлыг ажыл-агыйлар: Эрзин, Тес-Хем, Бай-Тайга, Өвүр, Мөңгүн-Тайга кожууннарының хойлары тыва уксаалыг болгай. Оларның төлгүр чоруу 100 башка онааштыр 95-105 хураган боор болур. Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызы, мал ажылының эртемденнери бо хире тоолзуг санчурагайны канчап эрттирип турарыл? Маңаа бир чамдык кижилер хуу малының хураганнарын кириштирип ап турар. ТР-ниң экономиказын шак мындыг меге саннар-биле хөгжүдүп ап шыдавас бис. Өске эш-өөр база меңээ каттыжар боор дээрзинге бүзүреп артым.

Дакуу БУДУ-САНАА.

МЭЭҢ ДИЛЭЭМ

Рынок харылзааларынче шилчииршниң бо кончуг берге болгаш дошкун үе-чадазында республиканың бүгү чонун аштатпас, түретпес дээш Тываның Президентизи хүндүлүг Шериг-оол Дизижикович Ооржактың уйгучудун, амыр-дыш, могаг-шылаг чокка эрестиг, шиитпирлиг, өткүт-дидим ажылдап турарын бистер, бөдүүн кижилер, ийи караавыс-биле көрүп, ийи кулаавыс-биле дыңнап, Президентивисти, ооң хайныышкынныг ажыл-чорудулгазын изиг-биле деткип турар бис. Мындыг кончуг берге үеде Ш. Д. Ооржактың Президент болганы — Тываның хөй националдыг чонунуң аксының кежии-дир деп санап чоруурумну илергейлээр бодаан мен.

Мен бодум Чеди-Хөл кожууннуң төвүнде чурттап олурар бөдүүн пенсионер кижи мен. Мээң хөөкүй ачам ТАР-ның күрүне баштыңы турган үезинде, 1938 чылда политиктиг репрессияга таварышкан Адыг-Тюлюш Хемчик-оол болгай. Ачамның дугайында чүнү-даа бижиир деп бодавайн тур мен, ооң дугайында бүгү Тываның чону эки билир. Ынчаарга ачамның чырыткылыг тураскаалының мөңгежидип, ооң хөрек тураскаалын төрээн черинге — Улуг-Хемниң Хайыракан суурга тургузар дээш, чонумнуң деткимчези-биле кылдырып алдым. Чонумга, дөргүлтөрелдеримге кезээде мөгеер ужурлуг мен. Ындыг болза-даа хөрек тураскаалының дөжээн кылдырарынга, ону тураскаал-биле кады Хайыраканга чедиреринге көпеэм безин чок. Пенсиям хензиг, мал-маганым база чок. Ынчангаш чадажы бердим. Меңээ акша-хөреңгини берип, материалдыг деткимчени көргүзерин Тыва Республиканың Президентизи хүндүлүг Шериг-оол Дизижикович Ооржактан, Чазаамдан улуу-биле диледим. Ынчаарга ачамның чырыткылыг тураскаалын мөңгежидер дугайында тускай бичии доктаалды хүлээп алырын Тыва Республиканың Чазаандан база дилээр бодаан мен.

Адыг-Тюлюш БАК-КӨК.
Хову-Аксы суур.

ДИЛЭЭШКИННИҢ ОРУУНДА

Россияның составынга Тываның эки тура-биле киргенинден бээр 53 чыл оюнга тураскааттынган эртем-практиктиг конференция Чазак бажыңының хуралдаар залынга болуп эрткен.

Конференцияның ажылын ТР-ниң Чазак Баштыңының оралакчызы А. И. Очур ажыткаш, ТР-ниң Президентизи Ш. Д. Ооржакка сөстү берген.

— Бо чылын бис Тываның Россияның составынга каттышканындан бээр 53 чыл оюн демдеглеп эрттирип турар бис, бо үениң деңнелинге хамаарыштыр ооң онзагай талалары чудел дээрге, Россияның национал идеяларының, национал эрге-ажыктарының оруктарының дилээшкини, «Россия Федерациязында федерализмниң принциптериниң дугайында» хоойлунуң төлевилелин ажылдап кылып турары — деп, Ш. Д. Ооржак демдеглээн. «Россияда эң-не кол трагедия чүл дизе, бистер боттарывыстың кончуг тускайлаң хөй националчы чоруувусту Россияга бараан болдуруп шыдавайн турар бис» деп, РФ-тиң оралакчы премьери Р. Х. Абдулатиповтуң бодалынга бүрүнү-биле каттыжып турарын ТР-ниң Президентизи айыткан.

М. БАЙЫР-ООЛ.

СЫҢКА-ЛА ТОГЛАП КАЛГАН

Бии-Хем кожууннуң чамдык ажыл-агыйлары кывар-чаар материалдарның чогундан күскү дүжүт ажаалдазынче кирбээн, эрттир бышкан тараа сывындан тоглап дүжүп эгелээн.

Бо кожуунга чайын кандаашкын болганының уржуундан тараа культураларының дүжүдү биеэги чылдарга бодаарга, шоолуг-ла эвес болган. Ынчалза-даа тараа шуут үнмээн деп база болбас. Ындыг турбуже, үстүнде адаанывыс чылдагааннарның ужун кожууннуң Өөк, Аржаан девискээринде тараан тараа сывында турбушаан. Часкы тарылга үезинде үндүрген күштүң, чарыгдалдарның орну дуглаттынмас дей бергени ол.

Бистиң корр.

Кым-даа, чүү-даа уттундурбаан

АЛДАРЛЫГ КОМАНДИРНИҢ ОРДИНАРЖЫЗЫ

Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында тыва эки турачыларның командири капитан Кечил-оолдуң ординаржызы чораан Борис Шөмбүлович Ламаның 75 харлаазының байырлалын республиканың Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейиниң эки турачыларга тураскааткан салбырынга демдеглеп эрттирген.

Кызыл Шеригниң кол штабының айтыышкынын езугаар тыва эки турачыларның дугайында ТАР-ның нам, чазаанга илеткел кылган, маршал Буденный-биле ужуражып чугаалашкан Б. Ш. Ламаның дугайында чылыг сөстерни эки турачы, старшина Тимофей Пичен-оол, тыва гвардейжи он кыстарның бирээзи Вера Байлак, көрей дайының киржикчизи Оюн Тырык-оол сактып чугаалааннар. А Кызылдың уран чүүл училищезиниң сургуулдары байырлалга чыглып келгеннерге солун концертин бараалгатканнар.

Иван КЕЛИК-СЕҢГИ.

Политиктиг репрессияларга таваржып чорааннарны агартыр айтырыглар талазы-биле Тыва Республиканың Президентизиниң чанында комиссияның составының дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ
ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ ЧАРЛЫЫ

Политиктиг репрессияларга таваржып чорааннарны агартыр айтырыгларны чугаалажып көөр талазы-биле ажылды идепкейжидер сорулга-биле **доктаадырым болза:**

1. Политиктиг репрессияларга таваржып чорааннарны агартыр айтырыглар талазы-биле Тыва Республиканың Президентизиниң чанында комиссияның дараазында составын бадылаар:

Очур А. И. — Тыва Республиканың Чазак Баштыңының оралакчызы, комиссияның даргазы,

Иргит В. Х. — Тыва Республиканың Саң яамызының сайыдының оралакчызы, комиссия даргазының оралакчызы,

Бжитских Ф. Ф. — комиссияның секретары,

Абрамова А. А. — Тыва Республиканың Юстиция яамызының сайыдының бирги оралакчызы,

Аракчаа С. Н. — Кызыл хоорай чагыргазының даргазының оралакчызы,

Дугержаа А. А. — «Мемориал» ниитилелдиң кежигүнү,

Иргит Г. С.-М. — Тыва Республиканың Президентизиниң Администрациязының иштики политиктиг болгаш националдар аразының айтырыгларының талазы-биле эргелелиниң начальнигиниң хүлээлгезин күүседип турар,

Көк-оол Е. П. — Россия Федерациязының Саң яамызының федералдыг казначействозунуң Тыва Республика талазы-биле эргелелиниң начальниги,

Ондар Ч. Ч. — Тыва Республиканың Чазааның Аппарадының күрүне-эрге-хоойлу эргелелиниң начальниги,

Чернышев В. И. — Россия Федерациязының айыыл чок чоруунуң федералдыг албанының Тыва Республика талазы-биле эргелелиниң начальнигиниң оралакчызы,

Яндак Д.-С. Б. — Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал хөгжүлде яамызының сайыды.

2. «Политиктиг репрессияларга таваржып чорааннарны агартыр айтырыглар талазы-биле Тыва Республиканың Президентизиниң чанынга комиссияны тургузар дугайында» Тыва Республиканың Президентизиниң 1994 чылдың апрель 11-де № 154 Чарлыының комиссия составын бадылаан кезээн күш чок деп санаар.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК.

1997 чылдың октябрь 9.
№ 99. Кызыл хоорай.

Чазак бажыңында

ШКОЛА ДИРЕКТОРЛАРЫ — КЫШ БҮДҮҮЗҮНДЕ

Эрткен неделяның пятницада республикада улус өөредилгезиниң директорларының чөвүлел хуралы болуп эрткен. Октябрьның бирги декадазының төнчүзүнде, карадонат бүдүүзүнде Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржактың инициативазы-биле кожууннардан хөй киржикчилиг шуулганны Чазак бажыңының хуралдаар залынга чыылдырганы таварылга эвес.

Экономиктиг буураашкын чеже-даа силгиленирге, чаа өөредилге чылы чер-черде массалыы-биле шуудаан. Ол дээрге тыва чоннуң эртем-билиигге изиг чүткүлдүүнүң бир барымдаазы болуп турар. Тудуг, улетлүр автотранспорт бүдүрүлгелери ара соксай берген, тыңгарлып чадажып турар. Ынчалза-даа школалар башкыларның, ада-иелерниң шыдамыы-биле чаш болгаш чалыы салгалды өөредиринин арга-хевирлерин дилеп тып турар.

Чазак Баштыңының оралакчызы А. И. Очур, Улус өөредилге яамызының сайыды В. С. Донгак эрткен Башкы хүнү, өөредилге чылының эгелээни-биле байырны эртем-билиг үндезиннериниң коллективтериниң удуртукчуларынга — школа директорларынга илереткен.

Чазак Баштыңының оралакчызы А. И. Очур чөвүлел хуралды башкарып эрттирген. Хуралды ол ажыткаш, Президентиниң оон баштайгы чартыынга киржип четтикпезин дыңнаткан. Чүге дээрге Ш. Д. Ооржак понедельникте Москваже ээлчеглиг командировкаже аъттаныптар. Ынчангаш акшаландырыышкыннарның талазы-биле документилер четчелеп, Саң-хөө болгаш өске-даа яамыларның удуртукчулары-биле ужуражып турар. Ол ажыл-чорудулга бөгүнгү бо чөвүлел хуралдың хүн айтырыы-биле сырый холбаалыг. Школаларже хөвүр-даш сөөртүлгезин өөредилге черлериниң өске-даа чугула айтырыглары колдуунда акшаландырыышкында үскеш чыдыпкан.

Директорларның Президентиге салыр айтырыгларын бижимел-биле чөвүлел хуралдың секретариадынче чорударын Чазак Баштыңының оралакчызы баш удур-ла сагындырды. Хүннүң ийиги чартыында аңаа харыыларны ол бериптер.

Улус өөредилгезиниң сайыды В. С. Донгак республика школаларының бөгүнгү байдалынга делгеренгейи-биле илеткелинге доктааган. Президентиниң, Чазактың, яамының, профтехөөредилге департаментизиниң, кожууннарның улус өөредилге килдистериниң, школа коллективтериниң болгаш ада-иелерниң үндүрген күжениишкиннери-биле 462 өөредилге школазы, 12 ПТУ, школа чанының интернаттары ажылдап турар.

Оларның бир кезии боттарының ажылдап тып алган акша-хөреңгизи-биле школа корпустарының септелгезин чорудуп, чаа өөредилге чылынга белеткенген. Ылаңгыя көдээ школаларның директорлары дузаалал ажыл-агыйларын хөгжүдеринче кичээнгейин углаан. Шил, шифер, агар септелге чорударынга тудугжуларның ажыл төлевиринге үндүрген, чарыгдаттынган акша-мөңгүннүң чарыгдалын сайыт демдеглээн тура, азырадыкчы хөөннерниң шаптыктыын бир янзы демдеглээн.

Көдээ школаларга ол шаанда башкылап, директорлап, улус өөредилге шугумунга ажылдап турган, школаларның дузаалал ажыл-агыйларын хөгжүдеринге, башкылар болгаш өөреникчилер коллективтериниң бот-тускайланып хандырарынче энергиязын, организакчы салым-чаяанын үндүрүп келген. Өөредилге-кижизидилге, ажыл-агыйжы байдалдарының талазы-биле В. С. Донгактың билдилиин, уран тывынгырын каш чылдарның дургузунда сонуургал-биле эскерип келген мен. Оон күш-ажылгырын, кижилерге эптиг-ээлдээ билирин арганжок. Республикада ач улуг яамының оол бирги удуртукчузу апарганы бөгүнгү рынок харылзааларының негелделери. Эң тергииннерниң, эң ак сеткилдиглерниң шылгарап турары ол.

Сайыттың илеткелинде дараазында чүүлдерни демдеглексеңдим. Күрүне күсели-биле септелгезин кылдыртып, материал-техниктиг баазаны ап келген школалар-биле чергелештир чамдык өөредилге черлери капитал септелге чокка, колдуунда дузаалал ажыл-агыйы-биле өөредилге класстарының, кабинеттериниң дерилгелерин тургузуп алган.

Кандыг-даа ажыл-херектерниң эге учеду бар болгай. Школа тудуунуң ажыглалга кайы хире шаг-үе дургузунда туруп келгени кол барымдаа. Чүге дээрге объект, эдилээ төнер хуусаалыг. Ону чамдык удуртукчулар херекке албайн, кам-хумагалал дугайында хемчеглерин уттуп, берип-ле туруп бээр чаңчылдыг. Төлевилел-смета документилерин хажыдып, шын эвес саналгалар өжегерээн кылыр чоруктарның чижектери ам-даа барын сайыт демдегледи.

Чижээ, Кызыл кожууннуң чамдык өөредилге тудугларының эрттир төлээшкиннери болган. Чаа-Хөл ортумак болгаш өске-даа черлерниң школалары тывылбас дериг-херекселдерге болгаш акша-мөңгүнге ээ-хайыра чок талаларып бөгүнде безин катаптап турар.

Президентиге соңгулдалар бүдүүзүнде школалар коллективтериниң берген чагыгларынга В. С. Донгак доктаан. Ону амыдыралга боттандырарының үе-чадазы аайы-биле хемчеглери ажылдаттынган. Ооң бир кезии шиитпирлеттинериниң кырында.

Мээн (авторнуң) билип турарым-биле алырга, школа, культура болгаш туризм албан черлери чоокку чылдарда колдуунда күрүне деткимчези-биле бут кырынга турупту болур. Хереңгитеннер, бай сайгарлыкчылар ынаар белен ээ көрнүр арга-шинээ хөлчок кызыы-даа ышкаш. Ол туржук, даргалаксаан кашиннер безин бөгүнге чедир акша-хөреңгизин хууда эрге-ажыктарын камгалаарынче үндүрүп турар болгай.

Олар Тываның кадыг-дошкун агаар-бойдузун, аңаа чүүлдешкек экономиказының дугайын кайын билир. Экономикавыс чүгле акшада үспейн турар, сайзырангай күрүнелерни өттүнүп тутканывыс Ак-Довурактың, Шагаан-Арыгның, Чаа-Хөлдүң, Кызылдың чаа тудуглары канчап барганы бөгүнде көстү берди. Кызылда ийи дугаар автотранспорт бүдүрүлгезиниң баазазы харын бүдүү-бүрүн арты. Ооң КамАЗтары республиканың чүъгүнүң аайдан хире хуузун сөөртүп тур.

Тус чериниң онзагай байдалдарын сагывас болза, эт-те эскет. Малда магат чок. Чеже-даа бай кижиниң акша-хөреңгизи күчүлүг Улуг-Хемивис дег кандыг-даа ажылал чокка дашкаар үндүр ага бээр. Ол дээрге мээң хууда бодалдарым-дыр. Канчаарга-даа, болуруу кедилиг.

Сайыттың илеткелин езугаар алырга, республиканың дузаалал ажыл-агыйларында амдызында үш муң ажыг шээр мал, тус-тузунда үш чүс шаа мыйыстыг бода, хаван болгаш он-он аът бар. Картофель, ногаа, кат-варенье элээн курлавырлаттынган. Хой шимчээр болгаш шимчевес эт-хөреңгиге болгаш алыр-албас акша-мөңгүнге бодаарга, дузаалал ажыл-агыйының продуктулары харын эң кедилиг. Даарта чагның орнунга бөгүн өкпе дээре.

Чөвүлел хуралга санал берген башкылар, директорлар болгаш өске-даа кижилер көдээ школаларның өөреникчилериниң санының кызырлып турарын дүвүрел-биле демдегледи. Орус, даштыкы дылдар башкылары көдээ черлерже чорувастаан, материалдыг сонуургал амдызында тургустунмаан. Дериг-херексел, ылаңгыя компьютер класстары кончуг эвээш. Орус дыл кырында херек номнар тывылбастаан. Ол айтырыгларның шиитпирлеттинмейн турарындан ада-иелер уруглары эртем-билигге чедирип алыры-биле кожууннар төптеринче, найысылалче чоок девискээрлерже, Кызылче калбаа-биле көжүп турар. Чижээ, Кызыл хоорайның школаларының класстары сыңышпастаан.

Келир кадыг-дошкун кыш, рынок харылзаалары болгаш бистиң салгалывысты өөредип кижизидериниң дугайында арга-дуржулга солчуушкуннары чөвүлел хуралдың кол өзээ болган.

Арапчор ОКСУР.

ТУС ЧЕР ЧАГЫРГАЛАРЫНЫҢ ДАРГАЛАРЫНЫҢ СОҢГУЛДАЛАРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЗУ

Дээди Хурал 1997 чылдың сентябрь 10-да хүлээп алган.

I ЭГЕ. Ниити чүүлдер

1 чүүл. Соңгулдаларның кол-кол принциптери

1. Тус чер чагыргаларының (моон ыңай—чагырга даргаларының дээр) даргаларының соңгулдаларын хамаатылар чажыт бадылаашкын-биле бүгү-ниитиниң деӊ болгаш дорт соңгулда эргезинге үндезилеп боттандырар.

2. Соңгулдаларга киржири эки туразы-биле болур.

2 чүүл. Чагырга даргаларының соңгулдаларының дугайында хоойлужудулга

Чагырга даргаларының соңгулдаларын Тыва Республиканың Конституциязынга, Россия Федерациязының Конституциязынга, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда талазы-биле эргелериниң кол-кол магадылалдарының дугайында», «Россия Федерациязынга тус черниң бот-башкарылгазының организациязының ниити принциптериниң дугайында», «Тус черниң бот-башкарылга органнарын Россия Федерациязының хамаатыларының соңгуур болгаш аңаа соңгудар конститусчу эргелерин хандырар дугайында» федералдыг хоойлуларынга, «Тыва Республикада тус черниң бот-башкарылга дугайында «Тыва Республиканың Хоойлузунга, бо Хоойлуга болгаш Россия Федерациязының база Тыва Республиканың өске-даа хоойлужудулга актыларынга дүүштүр эрттирер.

3 чүүл. Хамаатыларның соңгулда эргелери

1. Чагырга даргаларын хамаарышкан муниципалитет тургузуунуң девискээринде чурттап турар болгаш соңгулдалар хүнүнде 18 хар четкен, хамааты кижи бүрүзү соңгуур эргелиг.

2. Чагырга даргазы кылдыр бадылаашкын хүнүнге чедир 21 хар четкен, соңгуур эргелиг, Тыва Республиканың хамаатызы соңгудуп болур.

Бодун башкарнып шыдавас деп судтуң санаачы хамаатылар азы судтуң шииткели-биле хосталгазын казыткаш, хоругдал черинде турар хамаатылар чагырга даргазын соңгуур болгаш аңаа соңгудар эргези чок.

Шериг албанныглар бүгү-ле хамаатылар-биле бир дөмей соңгулда эргелерлиг болуп турар.

4 чүүл. Соңгулдалар болуруң, чарлаарының чуруму болгаш хуусаалары

Чагырга даргаларының соңгулдаларын оларның бүрүн эргелериниң хуусаазы төнер хүнүнге чедир үш айдан орай эвесте Тыва Республиканың чөпшээрежилгезин езугаар Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязы чарлап дыңнадыр.

Чагырга даргазын 4 чыл хуусаалыг соңгуур.

5 чүүл. Чагырга даргазының албан-дужаалын ээлээр эргеге кызыгаарлаашкыннар

Чагырга даргазынга соңгулдалар хүнүнге чедир 21 хар четкен, соңгулда эргелиг хамааты соңгудуп болур.

Чаңгыс ол-ла хамааты ийи хуусаа улаштыр чагырга даргазы бооп болбас.

Чагырга даргазы албан-дужаалынга киргенинден эгелээш:

күрүне болгаш муниципалитет албанынга, өске-даа күрүне органынга, а ол ышкаш хөй-нийти каттыжыышкыннарынга, бүдүрүлгелерге, албан черлеринге болгаш организацияларга төлевирлиг албан-дужаал ээлээр;

бодунуң ажыл-чорудулгазын боттандырары-биле тус черниң бюджединден акша-хөреңги ап турар бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң, организацияларның баштаар черлеринге азы эргелел башкарылганың өске-даа органнарынга турар;

херек кырында шериг албанынга турар;

күрүне эрге-чагыргазының хоойлужудулга органнарының депутады болур эргези чок.

6 чүүл. Соңгулдаларны организастаары болгаш эрттирери

1. Чагырга даргаларының соңгулдаларын организастаарын болгаш эрттирерин Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязынга болгаш Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының тургузары девискээр (кожууннар, Кызыл болгаш Ак-Довурак хоорай) соңгулда комиссияларынга дагзыр.

2. Соңгулдаларны белеткээрин болгаш эрттирерин, хамаатыларның соңгулда талазы-биле эргелериниң сагылдазын контрольдаарын соңгулда комиссиялары боттандырар.

3. Соңгулдаларны белеткээр база эрттирип турар үеде соңгулда комиссиялары боттарының бүрүн эргелеринге дүүштүр күрүне эрге-чагырга органнарындан болгаш тус черниң бот-башкарылга органнарындан хамаарышпас.

7 чүүл. Чагырга даргазының соңгулдалары-биле холбашкан чарыгдалдар

1. Чагырга даргазының соңгулдаларын белеткээри болгаш эрттирери-биле холбашкан чарыгдалдарны база Тыва Республиканың республика болгаш тус чер бюджеттериниң күсели-биле үндүрер.

2. Чарыгдалдарның сметазын девискээр соңгулда комиссияларының киирип келгени-биле Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязы бадылаар.

3. Соңгулдаларны белеткээринге болгаш эрттирерингe тус чер бюджеттериниң акша-хөреңгилери чедишпес болур таварылгада Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының органнары тус чер бюджеттеринче тускай орулгалыг акшаны немей киирерин хандырар.

II ЭГЕ. Соңгулда округтары, соңгулда участоктары болгаш соңгукчуларның даңзылары

8 чүүл. Соңгулда округтарын тургузары

1. Чагырга даргаларының соңгулдаларының талазы-биле соңгулда округтарын хамаарышкан соңгулда округтарының девискээринде чурттап турар соңгукчуларның санының дугайында тус чер чагыргаларының киирип кээри сан-медээлерге үндезилээш, соңгулдалар хүнүнге чедир 60 хонуктан орай эвесте хамаарышкан соңгулда округтары тургузар.

2. Соңгулда округтарының схемазын оларның кызыгаарларын айтып тургаш, оларны тургузар дугайында шиитпирни хүлээп алганының соонда 5 хонук дургузунда девискээр соңгулда комиссиялары чонга чарлап дыңнадыр.

9 чүүл. Соңгулда участоктарын тургузары

1. Чагырга даргаларының соңгулдаларының талазы-биле соңгулда округтарын хамаарышкан соңгулда округтарының девискээринде чурттап турар соңгукчуларның санының дугайында тус чер чагыргаларының киирип кээри сан-медээлерге үндезилээш соңгулдалар хүнүнге чедир 60 хонуктан орай эвесте хамаарышкан соңгулда округтары тургузар.

2. Соңгулда округтарының схемазын оларның кызыгаарларын айтып тургаш, оларны тургузар дугайында шиитпирни хүлээп алганының соонда 5 хонук дургузунда девискээр соңгулда комиссиялары чонга чарлап дыңнадыр.

9 чүүл. Соңгулда участоктарын тургузары

1. Чагырга даргаларының соңгулдаларының талазы-биле соңгукчуларның бадылаашкынын эртирери база бадылаашкынны санап түңнээри-биле соңгулда участоктарын тургузар.

2. Соңгулда участоктарын соңгулда хүнүнге чедир 60 хонуктан орай эвесте, тус черниң байдалдарын барымдаалап көрүп тургаш, кожууннарның, Кызыл болгаш Ак-Довурак хоорай чагыргаларының шиитпири-биле тургузар.

3. Санаторийлерге, профилакторийлерге, дыштанылга бажыңнарынга, эмнелгелерге болгаш өске-даа стационар эмнелге албан черлерин база улустуң түр турар өске-даа черлеринге, чедери берге болгаш ыраккы черлерге соңгулда участоктарын ол-ла хуусаада, а онзагай таварылгаларда соңгулдалар хүнүнге чедир беш хонуктан орай эвесте тургузар.

4. Шериг албанныглар ниити соңгулда участоктарынга бадылаар. Чурттакчылыг суурлардан ырак турар шериг кезектеринге тускай аңгы соңгулда участоктарын тургузуп болур. Бо таварылгаларда соңгулда участоктарын хамаарышкан девискээр соңгулда комиссиязының шиитпири-биле шериг кезектериниң командирлери тургузар.

5. Соңгулда участоктарының даңзыларын оларның кызыгаарларын, адрестерин, участок соңгулда комиссияларын база телефоннарының дугаарларын айтып тургаш, соңгулдалар хүнүнге чедир 40 хонуктан орай эвесте девискээр соңгулда комиссиялары чонга чарлап дыңнадыр.

6. Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязы Тыва Республиканың девискээринге соңгулда участоктарының чаңгыс аай дугаарлаашкынын доктаадыр.

10 чүүл. Соңгукчуларның даңзызы болгаш ону тургузарының чуруму

1. Соңгукчуларның даңзызын доктааткан майык-биле тус чер чагыргазының киирип бээри медээлерге үндезилээш, участок соңгулда комиссиязы тургузар.

2. Соңгукчулар дугайында түңнел сан-медээлерни тус чер чагыргаларының даргалары соңгулдалар хүнүнге чедир 40 хонуктан орай эвесте хамаарышкан соңгулда комиссиязынче чорудуп бээр.

3. Соңгукчуларның даңзызын Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының бадылаары майык-биле ийи кезек кылдыр тургузар болгаш участок соңгулда комиссиязының даргазы биле секретары ат салыр.

Соңгукчуларның даңзызын алфавит езугаар азы өске-даа чурум-биле (чурттакчылыг черлер, кудумчулар аайы-биле, соңгукчуларның адрестеринге үндезилеп) тургузар. Даңзыга соңгукчунуң фамилиязын, адын, адазының адын, төрүттүнген чылын, айын, хүнүн база чурттап турар черин (адрезин) айтыр.

18 хар назылыг соңгукчуга төрүттүнген айын болгаш хүнүн немей айтыр.

4. Шериг кезектеринде туруп турар соңгукчуларның—шериг албанныгларның, а ол ышкаш, бир эвес олар шериг кезектериниң турар черлеринде турар болза, шериг албанныгларның база өске-даа соңгукчуларның даңзызын бо чүүлде доктааткан хуусаада шериг кезээниң командириниң киирип бээри медээлерге үндезилеп тургузар.

Шериг кезектеринден дашкаар чурттап турар шериг албанныгларны соңгукчуларның даңзызынга чурттап турар чериниң аайы-биле ниити үндезиннер езугаар киирер.

Соңгулдалар хүнүнде санаторийлерге, профилакторийлерге, дыштанылга бажыңнарынга, эмнелгелерге болгаш өске-даа стационар эмнелге-профилактика албан черлеринге, а ол ышкаш Тыва Республиканың девискээринде түр када турар черлерге соңгукчуларның даңзызын айыткан албан черлериниң удуртукчуларының киирип бээри сан-медээлерге үндезилеп тургузар.

5. Соңгукчуларның даңзызын бүгү-нийти таныжып көөрү-биле делгеп, асканының соонда соңгулда участогунуң девискээринге келген соңгукчуларның, а ол ышкаш кандыг-бир чылдагаан-биле даңзыга кирбейн барган соңгукчуларны оларның ал-боттарын шынзыдып турар болгаш ук соңгулда участогунуң девискээринде оларның чурттап турар черин бадыткап турар документилерге үндезилээш, соңгукчуларның даңзызынга участок соңгулда комиссиязы немей киирер.

11 чүүл. Соңгукчуларның даңзызы-биле соңгукчуларны таныштырары

1. Соңгукчуларның даңзызын соңгулдалар хүнүнге чедир 30 хонуктан орай эвесте бүгү-нийти таныжып көөр кылдыр азып, делгээр. Ону соңгукчулар даңзызынга киирбээнин, а ол ышкаш соңгукчулар даңзызында кандыг-бир чазыг азы тода эвес чүүл дугайында хомудал киирер эргени соңгукчу бүрүзүнге бээр. Соңгукчуларның даңзызында частырыглар болгаш тода эвес чүүлдер дугайында билдириишкинни участок соңгулда комиссиязынга киирер.

2. Участок соңгулда комиссиязы билдириишкинни 24 шак дургузунда хынап көргеш, частырыгны эдер, чок болза билдириишкинден ойталааныының чылдагаанын тайылбырлавышаан, ээзинге бижимел харыыны бээр.

3. Соңгулда комиссиязының шиитпиринге хамаарыштыр хомудалды үш хонук хуусаада, а соңгулда хүнүнде дораан чугаалажып көөр ужурлуг үстүнде турар соңгулда комиссиязынга азы судка киирип болур. Билдириишкин ээзинге чогумчалыг шиитпир хүлээп алдынганда, участок соңгулда комиссиязы соңгукчуларның даңзызынга эдилгени доп-дораан кылыр.

Бадылаашкын төнген соонда, соңгукчуларның даңзызынга өскерилгелер киирери хоруглуг.

III ЭГЕ. Соңгулда комиссиялары

12 чүүл. Соңгулда комиссияларының системазы

Чагырга даргаларының соңгулдаларын белеткээрин болгаш эрттирерин организастаарын дараазында соңгулда комиссиялары:

а) Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязы;

б) девискээр (кожууннар база хоорайлар — Кызыл, Ак-Довурак хоорайлар) соңгулда комиссиялары;

в) участок соңгулда комиссиялары боттандырар.

13 чүүл. Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязы

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязы «Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга дүүштүр соңгулда комиссияларының ажыл-чорудулгазын удуртур.

14 чүүл. Девискээр соңгулда комиссиязын тургузарының чуруму

Девискээр (кожуун, хоорай—Кызыл, Ак-Довурак хоорайларның) соңгулда комиссиязын соңгулдаларга чедир 90 хонуктан орай эвесте 5-9 кижи санныг кылдыр тургузар.

Девискээр соңгулда комиссиязының составын төлээлекчилерниң хамаарышкан тус чер хуралы бадылаар. Девискээр соңгулда комиссиязының составынга кандидатураларны соңгукчулар каттыжыышкыннары, оларның ажылдап, албан хаап, өөренип база чурттап турар чериниң аайы-биле хуралдары депшидер.

Төлээлекчилерниң тус чер хуралдары чок турда, девискээр соңгулда комиссиязының составын хөй-нийти каттыжыышкыннарының, соңгукчуларның ажылдап, албан хаап, өөренип база чурттап турар чериниң аайы-биле хуралдарының саналдарынга үндезилээш, хамаарышкан тус чер чагыргаларының киирип келгени-биле Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязы бадылаар.

Девискээр соңгулда комиссиязының даргазын, даргазының оралакчызын болгаш секретарын комиссияның бирги хуралынга чажыт бадылаашкын-биле соңгулда комиссиязының кежигүннериниң аразындан соңгуур.

15 чүүл. Участок соңгулда комиссияларын тургузарының чуруму

1. Участок соңгулда комиссиязын соңгулдалар хүнүнге чедир 40 хонуктан орай эвесте 5-12 кижи санныг кылдыр тургузар. Участок соңгулда комиссиязының составын хөй-нийти каттыжыышкыннарының, соңгукчуларның ажылдап, албан хаап, өөренип база чурттап турар чериниң аайы-биле хуралдарының саналдарынга үндезилээш, хамаарышкан девискээр соңгулда комиссиязы бадылаар.

2. Участок соңгулда комиссиязының даргазын, даргазының оралакчызын база секретарын комиссияның бирги хуралынга чажыт бадылаашкын-биле участок соңгулда комиссиязының кежигүннериниң аразындан соңгуур.

3. Чагырга даргазының албан-дужаалынга кандидат бодунуң бүрүткеткени девискээр база участок соңгулда комиссиязының кайызынга-даа соңгулда комиссиязының чөвүлээр эргелиг бир-бир кежигүнүн томуйлаар эргелиг.

4. Чагырга даргазының албан-дужаалынга кандидат соңгулда каттыжыышкынының тус черниң салбыр бүрүзү, блогу соңгулда хүнүнде бадылаашкын эгелээринден бээр бадылаашкынның түңнелдериниң дугайында документилерни бижип долдурары доозулгужеге чедир бадылаашкынның бажыңынга турар эргелиг бир-бир хайгааракчыны чогуур соңгулда комиссиязынче томуйлаар эргелиг.

16 чүүл. Соңгулда комиссиязының кежигүнүнүң эрге-байдалы

1. Соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнү комиссияның бүгү-ле хуралдарынга киржир хүлээлгелиг.

2. Чагырга даргазының албан-дужаалынга кандидаттар, оларның бүзүреттирген кижилери, кандидаттарның ашактары, кадайлары болгаш чоок төрелдери, чок болза оларның дорт чагыргазында туруп турар кижилер соңгулда комиссиязының составынга бактаап кирип болбас.

3. Соңгулда комиссиязының чөвүлээр эргелиг-даа база бадылаар эргелиг-даа кежигүнүнге:

— хамаарышкан соңгулда комиссиязының хуралдарының дугайында өй-шаанда дыңнаткан;

— соңгулда комиссиязының хуралынга чүве чугаалаар, хамаарышканы соңгулда комиссиязының эргезинге бактаап кирип турар айтырыгларының талазы-биле саналдарны киирер болгаш оларның талазы-биле бадылаарын негээр эргелиг;

— хүн айтырыы-биле дүүштүр хуралдың өске киржикчилеринге айтырыгны салыр болгаш алыс утказының талазы-биле оларга харыыны алыр эргелиг;

— хамаарышканы база адаанда турар соңгулда комиссияларының кандыг-даа документилери болгаш материалдары-биле таныжар болгаш ол документилерниң шынзыдып бадыткаан хоолгаларын алыр эргелиг.

4. Соңгулда комиссиязы шиитпирни хүлээп ап турда, соңгулда комиссиязының чөвүлээр эргелиг кежигүннери бадылаашкынга киришпес.

5. Соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнүн ону томуйлаан органның шиитпири-биле бүрүн эргелериниң хуусаазы төнгүжеге чедир соңгулда комиссиязының кежигүнүнүң хүлээлгезинден:

— соңгулда комиссиязының кежигүнү бодунуң бүрүн эргелерин дүжүрер дугайында бижимел-биле билдириишкин киирген;

— соңгулда комиссиязының кежигүнү Россия Федерациязының хамаатызы эргезин чидирген;

— соңгулда комиссиязының кежигүнүнге хамаарыштыр судтуң буруудаткан шииткели хоойлу езугаар күштүг болуп эгелээн;

— соңгулда комиссиязының кежигүнүн судтуң хоойлу езугаар күштүг болуп эгелээн шиитпири-биле бодун башкарнып шыдавас, бодун башкарныры хирелиг, сураг чок олурушпайн турар азы өлген деп санаан таварылгаларда хостап каап болур.

6. Соңгулда комиссиязының кежигүнүн бодунуң бүрүн эргелериниң хуусаазының дургузунда чагырганың (ажыл берикчизиниң) эгелекчи саналы-биле ажылдан үндүрген азы ооң чөпшээрели чокка өске ажылче шилчиткен туруп болбас.

Соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнүн соңгулдаларны эрттирип турар үеде прокурорнуң чогуур чөпшээрели чокка кеземче харыысалгазынга киирип азы суд чуруму-биле административтиг хевирниң хемчеглеринге онааштырып болбас.

17 чүүл. Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының бүрүн эргелери

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының бүрүн эргелерин «Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунда тодарадып айыткан.

18 чүүл. Девискээр соңгулда комиссияларының бүрүн эргелери

1. Девискээр соңгулда комиссиязы:

— чагырга даргаларының соңгулдаларын хамаарышкан муниципалитет тургузуунга белеткээри болгаш эрттирери дээш контрольду боттандырар, участок соңгулда комиссияларының адрестерин болгаш телефоннар дугаарларын чонга чарлап дыңнадыр;

— хамаарышкан девискээринге участок соңгулда комиссияларының шиитпирлеринге болгаш ажылынга (ажылдавайн турарынга) хомудалдарны (билдириишкиннерни) чугаалажып көөр база хомудалдар (билдириишкиннер) талазы-биле чылдагаанын тайылбырлаан шиитпирлерни хүлээп алыр;

— чагырга даргазының албан-дужаалынга кандидаттарны болгаш оларның бүзүреттирген кижилерин бүрүткээр, доктааткан хевирниң шынзылгазын оларга тыпсыр;

— бүгү-ле кандидаттарга, соңгулда каттыжыышкыннарынга база блоктарынга соңгулда мурнунуң ажыл-чорудулгазының бир дөмей байдалдарын хандырар;

— соңгулдаларны белеткээринге болгаш эрттирерининге үндүрүп берген акша-хөреңгилерни баш билип чарыгдаар болгаш оларны участок соңгулда комиссияларының аразынга хуваап үлээр;

— участок соңгулда комиссияларын бажың-балгат-биле, транспорт, харылзаа-биле хандырганын контрольдаар болгаш соңгулдаларның материал-техниктиг хандырылгазының өске-даа айтырыгларын чугаалажып көөр;

— хамаарышкан девискээринге чагырга даргазының албан-дужаалынга бүгү-ле кандидаттарга соңгулда мурнунуң ажыл-чорудулгазынга эрге-хоойлу талазы-биле деӊ байдалдарны сагыырын хандырар;

— участок соңгулда комиссияларынга соңгулда бюллетеньнерин болгаш өске-даа документилерни чедирерин организастаар;

— соңгулда участоктарынга бадылаашкынны эрттирери-биле участок соңгулда комиссияларынга организас-техниктиг дузаны чедирер;

— чагырга даргаларының соңгулдаларының түңнелдерин тодарадып үндүрер, оларның түңнелдерин массалыг информация чепсектеринге дыңнадыр болгаш соңгулдаларның түңнелдериниң дугайында протоколдарны Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязынга дамчыдып бээр.

2. Девискээр соңгулда комиссияларының бүрүн эргелериниң хуусаазы чагырга даргаларының соңгулдаларының түңнелдерин албан езузу-биле парлааның соонда доостур.

19 чүүл. Участок соңгулда комиссиязының бүрүн эргелери

1. Участок соңгулда комиссиязы:

— участок соңгулда комиссиязының адрезиниң база телефонунуң дугаарының дугайында, ооң ажылдаар үезиниң, а ол ышкаш бадылаашкынның болур хүнүнүң болгаш чериниң дугайында чурттакчы чонга чарлап дыңнадыр;

— соңгулда участогунуң талазы-биле соңгукчуларның даңзызын тургузар;

— соңгукчуларның даңзызы-биле соңгукчуларны таныштырар, соңгукчуларның даңзызында частырыглар болгаш ылаптыг эвес чүүлдер дугайында билдириишкиннерни чугаалажып көөр база аңаа чогуур өскерилгелерни киирер дугайында айтырыгны шиитпирлээр;

— бадылаашкынга бажың-балгаттарны, соңгулда хааржактарын база өске-даа дерилгелерни белеткээрин хандырар;

— соңгулда хүнүнде соңгулда участогунга бадылаашкынны, а ол ышкаш хуусаа бетинде бадылаашкынны организастаар;

— соңгулда участогунга бадылаашкыннарны санап үндүрер, бадылаашкынның түңнелдерин доктаадып тодарадыр;

— соңгулдалар дугайында хоойлу-дүрүм актыларын хажытканынга хомудалдарны (билдириишкиннерни) чугаалажып көөр болгаш оларның талазы-биле чылдагаанын тайылбырлаан шиитпирлерни хүлээп алыр.

2. Участок соңгулда комиссиязының бүрүн эргелери соңгулдалар чогумчалыг түңнелдерлиг болган таварылгада соңгулдаларның ниити түңнелдерин албан езузу-биле парлааның соонда төнер.

20 чүүл. Соңгулда комиссияларының шиитпирлерин болгаш хөделиишкиннерин хомудаары

1. Соңгулда комиссияларының болгаш оларның албан-дужаалдыг кижилериниң шиитпирлерин база ажылын (ажылдавазын) соңгулданың үстүкү комиссиязынга азы судка хомудап киирип болур.

2. Үстүнде турар соңгулда комиссиязы хомудалды үш хонук хуусаада, а соңгулда хүнүнде доп-дораан чугаалажып көөр хүлээлгелиг. Бир эвес хомудалдарда (билдириишкиннерде) кирген фактылар немелде хыналда негээр апаар таварылгада, оларның талазы-биле шиитпирни он хонуктан орай эвес хуусаада хүлээп алыр.

Үстүнде турар соңгулда комиссиязы адаанда турар комиссияның шиитпирин соглааш, хомудалдың (билдириишкинниң) алыс утказының талазы-биле шиитпирни хүлээп алыр эргелиг.

IV ЭГЕ. Соңгулда каттыжыышкыннары, соңгулда блоктары, соңгукчуларның эгелекчи бөлүктери

21 чүүл. Соңгулда каттыжыышкыны

Соңгулда каттыжыышкыны дээрге соңгулдалар хүнүнге чедир үш айдан орай эвесте, доктааттынган чурум-биле тургустунган болгаш бүрүткеткен база соңгулдаларга киржирин кандидаттарны депшидериниң аргазы-биле көрүп турар уставтыг (саавырлыг) тус черниң хөй-нийти каттыжыышкыны болур.

22 чүүл. Соңгулда блоктары

1. Соңгулда блоктарын соңгулданың ийиден эвээш эвес каттыжыышкыны-биле тургузуп болур.

2. Хөй-нийти каттыжыышкыннары блоктуң составынга бактаап кирген таварылгада, соңгулдалар үезинде бот-тускай соңгулда каттыжыышкыны болуп азы соңгулданың өске блогунга бактаап кирип болбас.

3. Соңгулда блоктарын хөй-нийти каттыжыышкыннарының тус чер салбырларының каттышкан хуралдарынга тургузар.

4. Соңгулда блоктарын Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязы бүрүткээр. Соңгулда блогун тургузар дугайында соңгулда каттыжыышкыннарының бүрүн эргелиг төлээлериниң ат салганы, ол каттыжыышкыннарның кады үндүрген шиитпирин база хөй-нийти каттыжыышкыннарының кады эрттирген хуралының протоколун Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязынга кииргениниң соонда беш хонуктан орай эвесте оларны бүрүткээр.

23 чүүл. Соңгукчуларның эгелекчи бөлүктери

1. Соңгукчуларның эгелекчи бөлүү дээрге кандидаттарны соңгукчулар шуут боттары депшидеринге эргени ажыглап турар соңгукчулар бөлүү болур.

2. Соңгукчуларның эгелекчи бөлүүн соңгукчуларның ажылдап, албан хаап, өөренип база чурттап турар чериниң аайы-биле, хамаарышкан муниципалитет бүрүзүнүң девискээринде чурттап турар 5-тен эвээш эвес хамаатыларның олуржуру албан болур соңгукчуларның хуралынга тургузар.

3. Соңгукчуларның эгелекчи бөлүүн хуралга олурушканнарның төрүттүнген чылдарын, адрестерин, чурттап турар черин, паспортунуң азы ону солуп турар документизиниң сериязын болгаш дугаарын айыткаш, хууда адын салып, даңзызын кожуп каар хуралдың протоколу-биле тургузар.

4. Соңгукчуларның эгелекчи бөлүүн девискээр соңгулда комиссиязы бүрүткээр.

24 чүүл. Соңгулда каттыжыышкыннарының, соңгулда блоктарының база соңгукчуларның бөлүктериниң бүрүн эргелиг төлээлери

Соңгулда каттыжыышкыннарының, соңгулда блоктарының база соңгукчуларның эгелекчи бөлүктериниң тус чер салбырлары бо Хоойлуга дүүштүр соңгулда каттыжыышкынының, соңгулда блогунуң база соңгукчуларның эгелекчи бөлүүнүң соңгулдаларга киржири-биле холбашкан бүгү-ле айтырыглар талазы-биле, ооң иштинде саң-хөө айтырыгларының талазы-биле оларны төлээлээр бодунуң бүрүн эргелиг төлээлекчилерин томуйлаар.

Киирип келген документилерниң дүүшкээн девискээр соңгулда комиссиязы тодараткаш, оларның кирген хүнүнден бээр 3 хонук дургузунда соңгулда каттыжыышкынының, соңгулда блогунуң азы соңгукчуларның эгелекчи бөлүүнүң бүрүн эргелиг төлээлерин бүрүткээр дугайында шиитпирни хүлээп алыр болгаш бүрүткеткениниң шынзылгазын оларга тыпсып бээр хүлээлгелиг.

25 чүүл. Соңгулда каттыжыышкыннарының, соңгулда блоктарының болгаш соңгукчуларның эгелекчи бөлүктериниң соңгулдаларга киржилгези

Соңгулда каттыжыышкыннары, соңгулда блоктары болгаш соңгукчуларның эгелекчи бөлүктери чагырга даргаларының соңгулдаларынга бо Хоойлуда доктааткан чурум-биле киржир.

Бүгү-ле соңгулда каттыжыышкыннары, соңгулда блоктары база соңгукчуларның эгелекчи бөлүктери соңгулдаларга деӊ үндезиннер езугаар киржир.

V ЭГЕ. Кандидаттарны депшидери болгаш бүрүткээри

26 чүүл. Чагырга даргазының албан-дужаалынга кандидаттарны депшидер эрге

1. Чагырга даргазының албан-дужаалынга кандидаттарны соңгулда каттыжыышкыннары, соңгулда блоктары, соңгукчулар шуут боттары депшидер эргелиг.

2. Кандидаттарны депшидерин девискээр соңгулда комиссиязы соңгулда округтарының даңзызын парлааан соонда эгелээр болгаш соңгулдалар хүнүнге чедир 30 хонук бетинде доостур.

27 чүүл. Чагырга даргазының албан-дужаалынга кандидаттарны соңгулда каттыжыышкыннарының, соңгулда блоктарының депшидери

1. Чагырга даргазының албан-дужаалынга кандидаттарны кандидаттың бүрүткедири соңгулда округун айтып тургаш, соңгулда каттыжыышкыннарының бүрүн эргелиг республика органнарының база ниити федералдыг соңгулда каттыжыышкыннарының, салбырларының хуралдарынга депшидер.

Соңгулда каттыжыышкыны, соңгулда блогу соңгулданың бир округунга бирээден хөй эвес кандидатты депшидер эргелиг.

2. Кандидаттарны депшидер дугайында шиитпирни чажыт бадылаашкын-биле хүлээп алыр.

3. Ук округка чагырга даргазының албан-дужаалынга кандидатты депшидер дугайында соңгулда каттыжыышкынының, соңгулда блогунуң шиитпирин девискээр соңгулда комиссиязынга киирер. Кандидатты депшидер дугайында шиитпирге кандидаттың фамилиязын, адын, адазының адын, төрүттүнген хүнүн, айын, чылын, ажылдап турар черин, ээлеп турар албан-дужаалын (кылып турар ажылының хевирин) болгаш чурттап турар черин айтыр.

4. Девискээр соңгулда комиссиязы соңгулда каттыжыышкынының, соңгулда блогунуң бүрүн эргелиг төлээзинге документилерни хүлээп алганының дугайында херечилелди беш хонук дургузунда тыпсып бээр.

28 чүүл. Соңгулда каттыжыышкынының, соңгулда блогунуң депшиткени кандидаттарны деткиири-биле хол үжүүн чыыры

1. Соңгулда округунга кандидатты депшиткен соңгулда каттыжыышкыны, соңгулда блогу кандидатты деткиири-биле ол округта соңгукчуларның даңзызын тургузуп турда, соңгукчуларны тодараан санындан ийи хуудан эвээш эвес санныг кылдыр хамаарышкан соңгулда округунуң соңгукчуларының холунуң үжүүн чыыр.

2. Соңгулда каттыжыышкыны, соңгулда блогу боттарының депшиткен кандидадын деткиири-биле хол үжүүн девискээр соңгулда комиссиязы соңгулда каттыжыышкынының, соңгулда блогунуң бүрүн эргелиг төлээзинге бүрүткеткен шынзылгазын тывыскан соонда чыып эгелээр эргелиг.

3. Хол үжүүн улустуң ажылдап, албан хаап, өөренип, чурттап турар чериниң аайы-биле соңгулда мурнунуң хемчеглеринге, а ол ышкаш хоойлужудулга биле сурталды база хол үжүүн чыырын хоруваан өске-даа черлерге чыыр. Ынчаарга хол үжүү чыып чоруур кижиниң талазындан соңгукчуларны албадаарының база хээлилээриниң кандыг-даа хевирлерин болдурбас.

4. Хол үжүү салыр хуудустарны бо Хоойлунуң № 1 капсырылгазында айыткан майык-биле соңгулда каттыжыышкыннары белеткээр.

Хол үжүү салыр хуудус бүрүзүнге кандидаттың фамилиязын, адын, адазының адын, төрүттүнген хүнүн, айын, чылын, ажылдап турар черин, ээлеп турар албан-дужаалын (кылып турар ажылының хевирин) болгаш чурттап турар черин айтыр. айыткан сан-медээлерден аңгыда, хол үжүү салыр хуудуска чогуур соңгулда каттыжыышкынының кандидаттың хамаарылгазын айтыр.

5. Соңгукчулар соңгулда каттыжыышкыннарын д а н. соңгулда блоктарындан, соңгукчуларның эгелекчи бөлүктеринден кандидат кижи бүрүзүн, ынчалза-даа чүгле чаңгыс катап ол-ла чаңгыс кандидатты деткиири-биле холунуң үжүүн салыр эргелиг. Ынчаарга соңгукчу кижи бодунуң фамилиязын, адын, адазының адын, төрүттүнген чылын (18 хар назылыгда — хүнүн болгаш айын немей), чурттап турар чериниң адрезин, паспортунуң, чок болза ону солуп турар документизиниң сериязын база дугаарын, а ол ышкаш хол үжүү салган хүнүн, айын болгаш чылын айтыр. Соңгукчунуң дилээ-биле доктааткан сан-медээлерни хол үжүү чыып чоруур кижи даңзыга киир бижип каап болур.

6. Хол үжүү салган хуудусту хол үжүү чыып чоруур кижи бодунуң фамилиязын, адын болгаш адазының адын, чурттап турар черин, паспортунуң азы ону солуп турар документизиниң сериязын болгаш дугаарын айытпышаан, холунуң үжүү-биле база кандидатты депшиткен соңгулда каттыжыышкынының, соңгулда блогунуң, соңгукчуларның эгелекчи бөлүүнүң бүрүн эргелиг төлээзи шынзыдар.

29 чүүл. Кандидаттарны соңгукчуларның шуут боттарының депшидери

1. Чагырга даргазының албан-дужаалынга кандидаттарны соңгукчуларның шуут боттары депшидерин соңгукчуларның эгелекчи бөлүү азы боду депшидериниң аргазы-биле боттандырар.

2. Кандидатты депшиткенин деткиири-биле хол үжүү чыырының эгелекчилери бодунуң эгелекчи саналының дугайында девискээр соңгулда комиссиязынга бижимел-биле дыңнадыр. Дыңнадыышкынга кандидаттың фамилиязын, адын, адазының адын, төрүттүнген хүнүн, айын, чылын, ажылдап турар черин, ээлеп турар албан-дужаалын (кылып турар ажылының хевирин) база чурттап турар черин айтыр. Билдириишкинге кандидатты депшидер талазы-биле эгелекчи бөлүктүң хуралының протоколун, хуралга олурушканнарның даңзызын база соңгукчуларның эгелекчи бөлүүнүң бүрүн эргелиг кижизин томуйлаар дугайында шиитпирин кожар.

3. Боду бодун депшиткенде кандидат хамаарышкан соңгулда округунуң талазы-биле бадыладыр кылдыр бодунуң кандидатуразын депшиткениниң дугайында бижимел билдириишкинин девискээр соңгулда комиссиязынче чорудар болгаш бодунуң дугайында бо чүүлдүң ийиги кезээнде көрдүнген сан-медээлерни дыңнадыр. Девискээр соңгулда комиссиязы документилерни хүлээп алганының дугайында херечилелди беш хонук хуусаадан орай эвесте кандидатка тыпсып бээр.

30 чүүл. Соңгукчуларның шуут боттарының депшиткени кандидаттарын деткиири-биле хол үжүүн чыыры

1. Соңгукчуларның шуут боттарының депшиткени кандидаттарны деткиири-биле хол үжүүн чыыры соңгулда округтарының даңзызын парлааан база хамаарышкан соңгулда округунче бижимел билдириишкинни чоруткан хүнүнден эгелээр.

Кандидатты деткиири-биле ол соңгулда округунуң соңгукчуларының даңзызын тургузуп турда, соңгукчуларның доктааткан санындан соңгукчуларның ийи хуузундан эвээш эвес хол үжүүн чыгган турар ужурлуг.

2. Кандидатты кайыын депшидип турар болдур, чүгле ол муниципалитет тургузуунуң соңгукчуларының ортузунга хол үжүүн чыып болур. Хол үжүүн улустуң ажылдап, албан хаап, өөренип база чурттап турар чериниң аайы-биле чыыр. Ынчаарга хол үжүү чыып чоруур кижиниң талазындан соңгукчуларны кандыг-даа хевир-биле албадап база хээлилеп болбас.

3. Хол үжүү салыр хуудустарны соңгукчуларның эгелекчи бөлүү бо Хоойлуда кошкан № 2 капсырылгада доктааткан майык-биле, бодунуң кандидатуразын боду депшиткен кандидат № 3 капсырылгада доктааткан майык-биле белеткээр.

Хол үжүү салыр хуудус бүрүзүнге кандидаттың фамилиязын, адын, адазының адын, төрүттүнген хүнүн, айын, ажылдап турар черин, ээлеп турар

(Уланчызы 3-кү арында).

ТУС ЧЕР ЧАГЫРГАЛАРЫНЫҢ ДАРГАЛАРЫНЫҢ СОҢГУЛДАЛАРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

(Уланчызы. Эгези 2-ги арында).

албан-дужаалын (кылып турар ажылының хевирин), чурттап турар черин болгаш ооң депшиттирип турары соңгулда округунуң адын айтыр.

4. Соңгукчулар холунуң үжүүн хол үжүү салыр хуудуска салып тура, бодунуң фамилиязын, адын, адазының адын, төрүттүнген чылын (18 хар назылыгда — хүнүн болгаш айын немей), чурттап турар чериниң адрезин, паспортунуң азы ону солуп турар документизиниң сериязын болгаш дугаарын, а ол ышкаш хол үжүү салган хүнүн, айын, чылын айтыр. Хол үжүү салган хуудусту хол үжүү чыып чораан кижи база кандидат бодунуң фамилиязын, адын, адазының адын, чурттап турар черин, паспортунуң азы ону солуп турар документизиниң сериязын болгаш дугаарын айытпышаан база кандидат боду шынзыдып бүзүредир.

31 чүүл. Чагырга даргазының албан-дужаалынга кандидаттарны бүрүткээри

1. Чаңгыс ол-ла кижи чагырга даргазының албан-дужаалынга чүгле чаңгыс соңгулда округунуң талазы-биле кандидат кылдыр бүрүткеткен туруп болур.

2. Соңгулда каттыжыышкыннарындан, соңгулда блоктарындан соңгукчуларның эгелекчи бөлүктеринден соңгулда округтарында бадыладып турар кандидаттарны бүрүткээри-биле соңгукчуларның ол каттыжыышкыннарының, блоктарының болгаш соңгукчуларның эгелекчи бөлүктериниң бүрүн эргелиг төлээлери кандидатты деткиири-биле хол үжүү салган хуудустарны болгаш кандидат дугайында сан-медээлерни, ооң фамилиязын, адын, адазының адын, төрүттүнген хүнүн, айын, чылын, ажылдап турар черин, ээлеп турар албан-дужаалын (кылып турар ажылының хевирин), база чурттап турар черин, а ол ышкаш ук округ талазы-биле оон бадылгаларының дугайында ооң чөпшээрээниниң дугайында кандидаттың билдириишкинин девискээр соңгулда комиссиязынга соңгулда хүнүнге чедир 30 хонуктан орай эвесте киирер.

3. Хол үжүү салган хуудустар-биле кады соңгулда каттыжыышкыннары:

Тыва Республиканың Юстиция яамызы соңгулда каттыжыышкын бүрүткээниниң дугайында херечилелдиң хоолгазын;

Уставтың шынзыткан хоолгазын (соңгулда каттыжыышкынының бүрүн эргелиг төлээзинге хол үжүү салган хуудустарны хүлээп алган бадыткал-биле хары угда эгидип бээр);

ниити федералдыг партияларның, политиктиг шимчээшкиннерниң болгаш хөй-ниитиниң өске-даа каттыжыышкыннарының республика салбырларының кожууннар, хоорайлар организациялары — Тыва Республиканың девискээринге боттарының салбырларының дугайында партияның, шимчээшкинниң төп органының шиитпирин (шиитпириниң хоолгазын) киирер.

4. Бүгү-ле каттыжыышкыннары соңгулда каттыжыышкынының бүрүн эргелиг төлээзиниң хоойлуда доктааткан чуруму езугаар бижип долдурган бүзүредилгени база киирер.

5. Соңгулда блоктарының бүрүн эргелиг төлээлери хол үжүү салган хуудустар-биле кады соңгулда блогун тургускан дугайында хөй-ниити каттыжыышкыннарының шиитпирлерин, блоктарның кады эрттиргени, кандидаттарны депшиткен хуралының шиитпирин, а ол ышкаш блоктуң бүрүн эргелиг төлээзиниң бижип долдурганы хоойлу доктааткан чурум ёзугаар бүзүредилгени девискээр соңгулда комиссиязынга киирер.

6. Округтуң соңгукчуларының шуут боттарының депшиткени кандидат ону деткиири-биле соңгукчуларның хол үжүү бар, хол үжүү салган хуудустарны болгаш ол округ талазы-биле бадыладырын чөпшээрээн дугайында хууда билдириишкинин соңгулда хүнүнге чедир 30 хонуктан орай эвесте девискээр соңгулда комиссиязынга киирер.

7. Хол үжүү салган хуудустарны девискээр соңгулда комиссиязынга киирер. Хол үжүү салган хуудустарны болгаш өске-даа документилерни хүлээп алганының хүнүн, айын, чылын болгаш үе-шагын ылап-ла айтып тургаш, бүрүн эргелиг төлээге азы кандидатка бижимел бадыткалды тыпсып бээр.

8. Девискээр соңгулда комиссиязы документилерни хүлээп алган хүнүнден бээр 5 хонук дургузунда кандидатты депшиткениниң чурумунуң бо Хоойлунуң негелделеринге дүүшкээн хынап көөр болгаш хол үжүү салган хуудустарның база өске-даа документилерниң киргениниң дараалашкаан шыңгыы сагывышаан, кандидатты бүрүткээр дугайында азы бүрүткээринден ойталаар дугайында шиитпирни хүлээп алыр.

9. Соңгулда комиссиялары хол үжүү салган хуудустарны болгаш өске-даа документилерни бижип долдурганының шынныын хынап турар үеде соңгукчуларның хамаарышкан соңгулда каттыжыышкыннарының, соңгулда блоктарының, соңгукчуларның эгелекчи бөлүктериниң бүрүн эргелиг төлээлери, а ол ышкаш ук соңгулда округунга депшиттирген кандидаттар олуржур эргелиг.

10. Хол үжүү салган хуудустарга киирген сан-медээлерниң ылап шынныынга азы соңгукчуларның хол үжүүнүң ылап шынныынга чигзинген таварылгада девискээр соңгулда комиссиязы хол үжүү салган хуудустарның чогуур хыналдазын организастаар.

11. Кандидатты бүрүткээр дугайында азы ону бүрүткээринден ойталаар дугайында девискээр соңгулда комиссиязының шиитпирин Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязынга азы судка хомудап киирип болур.

12. Бүрүткеткен кандидат бүрүзүнге ону бүрүткээриниң дугайында хүнүн, айын, чылын болгаш үе-шагын айтып тургаш, шынзылганы тыпсыр. Бүрүткээниниң соонда бүрүткеткен кандидаттар дугайында сан-медээлерни ийи хонук дургузунда соңгукчуларга дыңнадып чарлаар.

13. Бир эвес кандидат кайы-бир соңгулда каттыжыышкынынга хамаарышпас болза, ол кижи хамаарышпас кандидат болуп соңгулдаларга киржир. Кайы-бир соңгулда каттыжыышкынынга кандидаттың хамаарылгазының дугайында азы оон хамаарышпас эрге-байдалының дугайында соңгулда бюллетенинге айтып бижиир.

14. Бир эвес соңгулда округунга кандидаттарны бүрүткээри доозулган соонда үеде соңгулдалар хүнүнге чедир ийиден эвээш кандидат артар болза, ол округтарга кандидаттарны немей депшидери-биле база бо Хоойлуда айыткан хуусаалар-биле дүүштүр соңгулданың дараазында ажылын кылыры-биле девискээр соңгулда комиссиязының шиитпири-биле соңгулдаларны 12 неделяда соңгаарладыр.

VI ЭГЕ. Чагырга даргазының албан-дужаалынга кандидаттарның эрге-байдалы

32 чүүл. Чагырга даргаларынга кандидаттарның эргелери болгаш хүлээлгелери

1. Чагырга даргазының албан-дужаалынга бүгү-ле кандидаттар дең эргелерлиг болгаш дөмей дең хүлээлгелерлиг болур. Кандидат кижи бодунуң кандидатуразын соңгулдалар хүнүнге чедир кайы-даа үеде уштуп болур эргелиг.

2. Күрүне азы муниципалитет албан-ажылында турар, а ол ышкаш массалыг информация чепсектеринде ажылдап турар кандидаттар бүрүткеткен үезинден эгелээш, соңгулдаларның түңнелдерин парлаан үезинге чедир оларның хууда билдириишкиннерин езугаар албан-ажыл хүлээлгезинден хостадыр болгаш бодунуң албан-ажыл байдалын ажыр ажыглаар эргези чок.

Кандидаттар бүрүткеткениниң соонда соңгулдаларга киржип турар үезинде боттарының хууда билдириишкиннери-биле ажылындан, шериг албанындан, шериг чыылдаларындан болгаш өөредилгеден хостадып ап болур.

3. Девискээр соңгулда комиссиязының кандидатты бүрүткээр дугайында шиитпиринге үндезилээш, хамаарышкан күрүне, муниципалитет органының азы массалыг информация чепсектериниң удуртукчузунуң дужаалы (айтыышкыны)-биле албан-ажылын күүседиринден кандидатты хостаар.

4. Соңгулдаларга белеткел үезинде база ону эрттирип турда, кандидаттарны администрацияның (ажыл берикчизиниң) эгелекчи саналы-биле ажылдан үндүрүп азы оларның боттарының чөпшээрели чокка өске ажылче шилчидип болбас. Кандидаттың соңгулдаларга киришкен үезин бүрүткедиринге чедир ооң ажылдап турганы ол-ла стажы-биле күш-ажыл стажынга киир санаар.

5. Кандидат кижи бүрүткеткен хүнүнден эгелээш, соңгулдаларның түңнелдерин парлаан хүнүнге чедир транспорт чарыгдалдарын эгиттирип алыр эргелиг. Чарыгдалдарны төлеп бээриниң чурумун Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязы тодарадыр.

6. Бүрүткеткен соонда кандидатты хамаарышкан муниципалитет девискээринге прокурорнуң чөпшээрежилгези чокка (кем-херек кылган черинге туттурган таварылгадан аңгыда) туттуруп хоругдаткан, чурттап азы ажылдап турар чериниң аайы-биле үжеткен, бажыңнаткан, кеземче харысалгазынга онааткан туруп болбас.

7. Кандидат кижи бодунуң бижимел билдириишкинин езугаар ол-ла девискээр соңгулда комиссиязынга бүрүткелир, 10 чедир бүзүреттирген кижилиг боор болур. Бүзүреттирген кижилер хамаарышкан соңгулда комиссиязындан шынзылганы алыр болгаш кандидаттарны соңгууурунга дуза болур суртаал ажыл-чорудулгазын чорудар. Бүзүреттирген кижилерин томуйлаан кандидаттар бүзүреттирген ол кижилеринге тывыскан шынзылгаларны күш чок кылып каапты болур ужурлуг чогуур девискээр соңгулда комиссиязынга ол дугайын бижимел-биле дыңнаткаш, оларны кайы-даа үеде дедир кыйгыртыр эргелиг.

8. Кандидат кижи бодунуң соңгулда округунуң иштинге соңгулданың участок бүрүзүнге ийиден эвээш эвес хайгаарақчыларны томуйлап алыр эргелиг.

VII ЭГЕ. Соңгулда мурнунуң суртаалы

33 чүүл. Соңгулда мурнунуң суртаалынга киржир эрге

1. Соңгукчулар, хөй-ниити каттыжыышкыннары хоойлу езугаар чөпшээрээн аргалар-биле болгаш хоойлу езугаар хевирлер-биле кандидаттар «дээш» азы «удур» дээш суртаалды шаптараазын чокка чорудар эргелиг.

2. Соңгулда мурнунуң суртаалын, соңгулда мурнунуң хемчеглерин, ооң иштинде соңгукчулар-биле хуралдарны болгаш ужуражылгаларны, соңгулда мурнунуң ажык санал-онал солужулгаларының база маргыжып чугаалажыышкыннарның, митингилерниң, чыскаалдарның, чысказалып алгаш кылаштажыларының, суртаалдың парлаан материалдарын парлап үндүрериниң болгаш нептередириниң аргазы-биле массалыг информация чепсектерин дамчыштыр боттандырып болур. Кандидат кижи, соңгулда каттыжыышкыны массалыг информация чепсектерин дамчыштыр соңгулда мурнунуң суртаалының хевир-янзызын база байдал-шинчизин боду тодарадып алыр эргелиг.

3. Соңгулда мурнунуң тайылбырын, соңгулда мурнунуң кандыг-даа материалдарын тарадыры:

күрүне эрге-чагыргазының органнарынга, тус черниң бот-башкарылга органнарынга, а ол ышкаш оларның албан-дужаалдыг кижилери боттарының албан-ажыл хүлээлгелерин күүседип турда чорудары;

шериг кезектеринге, шериг албан черлеринге болгаш организацияларынга;

ачы-буян чедирер организацияларга база шажын-чүдүлге каттыжыышкыннарынга;

соңгулда комиссияларының кежигүннеринге чорудары хоруглуг.

4. Массалыг информация чепсектериниң журналистеринге, албан-дужаалдыг кижилеринге, күрүнениң, муниципалитет телерадио компанияларының албан-дужаалдыг кижилеринге болгаш чогаадыкчы ажылдакчыларынга, бир эвес айыткан бо кижилер кандидаттар, чок болза кандидаттарның бүзүреттирген кижилери болуп турар болза, массалыг информация чепсектерин дамчыштыр соңгулда кампаниязын чырыдаарынга киржири хоруглуг.

5. Кандидаттар, соңгулда каттыжыышкыннары, соңгулда блоктары, соңгукчуларның эгелекчи бөлүктери болгаш оларның бүрүн эргелиг төлээлери, соңгулда мурнунуң организастыг ажылын (соңгулда участоктарынга дежурнуйлаашкын, хол үжүү чыыры база ол хевирлиг өске-даа) күүсеткени дээрден башка, соңгукчуларга акша-хөреңгилерни болгаш материалдыг өске-даа өртек-үнелиг чүүлдерни тыпсып бээр, барааннарны чиик өртекке садар, ооң иштинде чуруктуг парлаан чүүлдерден өске, кандыг-даа материалдарны, а ол ышкаш соңгулда кампаниязынга тускай белеткээн демдектерни хөй-ниити каттыжыышкыннары база оларның эргелиг төлээлери соңгулда мурнунуң суртаалын чорудуп турар үеде соңгукчуларга акша-хөреңгилерни, өртек-үнелиг саазыннарны болгаш материалдыг өске-даа чүүлдерни дамчыдып эккеп бээрин аазап, оларга салдар чедирер эргези чок.

6. Соңгулда комиссиялары соңгулда мурнунуң суртаалын чорударының доктааткан чурумун сагыырын контрольдаар. Хоойлу-дүрүмге удур чугаалар, материалдар дугайында азы хоойлу-дүрүмге удур суртаал материалдарын тараткан дугайында медээ дыңнаанда, олар ук ажыл-чорудулганы соксадыр дугайында хамаарышкан органнарга дыңнадыг бижиктерни киирер, а ол ышкаш кандидатты бүрүткээн дугайында шиитпирни күш чок болдурар дугайында судка бижикти киирер эргелиг.

34 чүүл. Соңгулда мурнунуң хемчеглерин эрттирериниң чуруму

1. Тус черниң бот-башкарылга органнары соңгулда мурнунуң хуралдарын, соңгукчулар-биле кандидаттарның болгаш оларның бүзүреттирген кижилериниң ужуражылгаларын организастаар болгаш эрттирери-биле кандидаттарга дуза чедирер хүлээлгелиг. Ындыг хуралдарны эрттирери-биле бажың-балгаттарны үндүрүп бээриниң дугайында дилегни тус чер чагыргаларының даргалары 3 хонук хуусаада чугаалажып көөр болгаш хамаарышкан комиссиязының доктаатканы чурум-биле шынзыдар.

Соңгулда участоктарының бажың-балгаттарынга суртаал чорударын хоруур.

2. Күрүне органнарының болгаш тус черниң бот-башкарылга органнарының албан-дужаалдыг кижилери кандидаттарның база оларның бүзүреттирген кижилериниң соңгукчулар-биле ужуражылгаларынга күрүне азы муниципалитет өнчүзүнде туруп турар бажың-балгатты соңгулда комиссиялары ажыглаары-биле оларга халаска бээр хүлээлгелиг. Соңгулда комиссиялары соңгулда мурнунуң суртаалын чорудары-биле бүгү-ле кандидаттарга дең аргаларны хандырар хүлээлгелиг.

35 чүүл. Парлаар суртаал материалдарын үндүрери

1. Соңгулдаларга киржип турар соңгулда каттыжыышкыннары, хамаарышпас кандидаттар плакаттарны, хуудустарны болгаш суртаалдың өске-даа материалдарын шаптараазын чокка парлап үндүрер эргелиг.

2. Суртаалдың парлап каан бүгү-ле материалдарынга оларны парлап үндүргени дээш харысалгалыг организациялар болгаш кижилер дугайында медээ кирген турар ужурлуг.

3. Авторнуң айытпаан, чок болза суртаалдың меге материалдарын тараткан дугайында медээ билдине берген девискээр болгаш участок соңгулда комиссиялары оларның тарап нептерээрин болдурбас талазы-биле хемчеглерни алыр болгаш хоойлу-дүрүмге удур суртаал ажыл-чорудулгазын соксадыр дугайында негелдези-биле иштики херектерниң хамаарышкан органнарынга айтырыг тургузар хүлээлгелиг.

4. Соңгулдалар хүнүнге чедир 20 хонуктан орай эвесте тус чер чагыргазы суртаалдың парлап каан материалдарын азары-биле азы хырбалап азып каары-биле тускай дерип кылган черлерни аңгылап үндүрүп бээр хүлээлгелиг. Ындыг черлер соңгукчуларның баар-кээринге эптиг болур ужурлуг, олар соңгулданың участок бүрүзүнүң девискээринге чаңгыстан эвээш эвес болур ужурлуг.

Суртаал талазы-биле парлап каан материалдарын соңгулда комиссияларының база соңгулда участоктарының, күрүне эрге-чагырга органнарының болгаш тус черниң бот-башкарылга органнарының бажың-балгаттарында база оран-саваларындан аңгыда, кандыг-даа бажың-балгатка, кандыг-даа оран-савага база ол ышкаш өске-даа объектиге аскан туруп болур.

36 чүүл. Соңгулда мурнунуң суртаалын чорударының хуусаазы

1. Соңгулда мурнунуң суртаалы кандидаттарны бүрүткээн хүнүнден эгелээр болгаш соңгулдалар хүнүнге чедир бир хүн мурнунда доостур.

2. Соңгулда комиссияларының бажың-балгаттарындан болгаш оран-саваларындан дашкаар мурнунда-ла аскан, суртаал талазы-биле парлаан материалдары мурнуку черлеринге хевээр туруп болур.

3. Хөй-ниитиниң соңгулдалар-биле холбашкан санал-бодалын айтырганының түңнелдерин, соңгулдаларның база өске-даа шинчилелдерниң түңнелдерин сагыш дазыл бодаанын, бадылаашкын хүнүн кириштир, соңгулда хүнүнге чедир 3 хүн дургузунда чарлап парлаарын болдурбас.

VIII ЭГЕ. Соңгулдаларны акшаландырары

37 чүүл. Соңгулдаларны белеткээриниң болгаш эрттирериниң саң-хөө хандырылгазы

Соңгулдаларны организастаарынга болгаш эрттиреринге Тыва Республиканың республика болгаш тус чер бюджеттеринден үндүрүп берген акша-хөреңгилер Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының бадылааны, баш удур көрдүнген чарыгдалдарның сметазын езугаар девискээр соңгулда комиссиязының эргезинге кирер.

38 чүүл. Акша-хөреңгилерниң учедунуң чуруму болгаш саң-хөөнүң отчеттуг болуру

1. Соңгулдаларны белеткээринге база эрттиреринге республика биле тус чер бюджеттеринден үндүрүп берген акша-хөреңгилерни соңгулдаларның хүнүн, айын, чылын чарлап доктааткан соонда 10 хонуктан орай эвесте девискээр соңгулда комиссияларының аразынга хуваар.

2. Соңгулда комиссияларының даргалары акша-хөреңгилерни баш билип чарыгдаар болгаш соңгулда комиссияларының саң-хөө айтырыгларының талазы-биле шиитпирлеринге саң-хөө документилериниң дүүшкээ дээш харысалгалыг болур.

3. Айыткан акша-хөреңгилерни чарыгдааның дугайында девискээр соңгулда комиссиязының база участок комиссияларының саң-хөө отчедунуң майыын Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр кожууннарның, Кызыл болгаш Ак-Довурак хоорайларның саң-хөө органнары доктаадыр.

Участок соңгулда комиссиялары саң-хөө отчеттарын соңгулдаларның түңнелдерин парлаан хүнүнден бээр 10 хонуктан орай эвесте девискээр соңгулда комиссияларынга киирер.

Девискээр соңгулда комиссиялары саң-хөө отчедун соңгулдаларның түңнелдерин парлаан хүнүнден бээр 25 хонуктан орай эвесте Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязынга киирер.

Девискээр соңгулда комиссиязы акша-хөреңгилерни чарыгдааның дугайында саң-хөө отчедун хынадыры-биле база дугуржуру-биле соңгулдаларның түңнелдерин парлаан хүнүнден бээр 40 хонуктан орай эвесте кожууннарның, Кызыл болгаш Ак-Довурак хоорайларның саң-хөө органнарынга киирер.

Хынааның соонда, ынчалзажок соңгулдаларның түңнелдерин парлаан хүнүнден бээр 60 хонуктан орай эвесте, кожуун, хоорай чагыргазының саң-хөө отчедун бадыладыры-биле төлээлекчилер хуралынга (чагырга коллегиязынга) киирер.

Ол отчетту бадылаан соонда, ийи неделя хуусаада кожууннуң, хоорайның солунунга парлаар.

4. Соңгулдаларны белеткээри база эрттирери-биле бюджеттен девискээр участок комиссиязынга үндүрүп берген акша-хөреңгилерниң артыын болгаш айыткан сорулгазынга ооң чарыгдаваанын хамаарышкан тус чер бюджединге эгидип бээр.

39 чүүл. Кандидаттарның соңгулда фондулары

1. Тус чер чагыргаларының даргаларының албан-дужаалынга кандидаттар боттарының соңгулда фондуларын тургузуп алыр, ынчангаш Россия Федерациязының Ажаалга банкызының Тыва банкызының салбырларынга тускай агар саннарны ажыдар.

Кандидаттарның соңгулда фондулары ажыл төлевириниң эң кудуку 1000 хемчээлинден ашпас ужурлуг, кандидаттарның хууда акша-хөреңгилеринден, хамаарышкан соңгулда комиссияларының кандидатка үндүрүп берген акша-хөреңгилеринден, ону деткип турар соңгулда каттыжыышкынының кандидатка үндүрүп бээри ажыл төлевириниң эң кудуку 2000 хемчээлинден ашпас акша-хөреңгилерден, а ол ышкаш юридиктиг эргелиг албан черлериниң (эң кудуку 1000 хемчээлинден хөй эвес) база тус-тус кижилерниң (эң кудуку 100 хемчээлинден хөй эвес) деткикчи үндүрүглеринден тургустунар.

3. Соңгулда мурнунуң кампаниязынга ажыглаан акша-хөреңгилерниң ниити түңү ажыл төлевириниң эң кудуку 1000 хемчээлинден ашпас болур ужурлуг.

4. Кандидаттың соңгулда талазы-биле агар санынга арткан акша-хөреңгилерин акша өргээн бүгү улуска, мурнунда киирген түңнеринге деңдески кылдыр эгидип бээр.

IX ЭГЕ. Бадылаарының чуруму

40 чүүл. Бадылаашкын чорудар бажың-балгат

1. Бадылаашкын болур бажың-балгатты участок соңгулда комиссиязының эргезинге хамаарышкан тус чер чагыргазының даргазы анаа халаска үндүрүп бээр.

2. Бадылаашкын болур бажың-балгатка чажыт бадылаашкынга кабинаны азы тускай дерип кылган өрээлдерни таарыштыр тургузар. Чажыт бадылаашкынга кабинаны, тускай дерип кылган өрээлдерни столчугаштар-биле болгаш бижиир херекселдер-биле белеткеп дерииp. Бо сорулгаларга карандаштар ажыглаарын болдурбас.

3. Бадылаашкын болур өрээлге, чок болза ооң шуут-ла мурнунга соңгулда бюллетенин долдурарының хевирлерин база медээ материалдарын делгеп көргүзер стендини участок соңгулда комиссиязы дерип кылыр.

Бадыладып турар бүгү-ле кандидаттарның дугайында болгаш оларның соңгулда платформаларының дугайында информация материалдарынга суртаал кыйгырыглар турбас ужурлуг.

41 чүүл. Соңгулда бюллетени

1. Тус чер чагыргазының даргазын соңгууру-биле соңгукчу бүрүзү соңгулда бюллетенин алыр.

2. Соңгулда бюллетенинге ол соңгулда округунуң талазы-биле бүрүткеткен бүгү-ле кандидаттарның алфавит езугаар фамилиязын, адын, адазының адын база бо Хоойлунуң 27-ги чүүлүнүң үшкү кезээнде көрдүнген оларның сан-медээлерин бижээн турар. Бир эвес кандидатты соңгулда каттыжыышкыны, соңгулда блогу депшиткен таварылгада, соңгулданың ол каттыжыышкынының, соңгулда блогунуң аттарын, а ол ышкаш, бир эвес ындыг хамаарылга бар болза, соңгулда каттыжыышкынының, соңгулда блогунуң составында бактаап кирип турар политиктиг партияга азы хөй-ниитиниң өске-даа каттыжыышкынынга кандидаттың хамаарылгазын айтыр. Бир эвес кандидатты соңгукчулар шуут боттары депшиткен болза, ооң политиктиг хамаарылгазын чүгле кандидаттың күзели-биле айтыр.

Кандидат бүрүзүнүң дугайында сан-медээлерниң оң талазынга хос дөрбелчинни чуруп каар. Кандидаттарның даңзызының соонга, ооң оң талазынга хос дөрбелчинни чурааш, «Бүгү кандидаттарга удур» деп одуругну бижип каар. Соңгулданың бюллетень бүрүзүнге ону долдурарының чурумунуң дугайында тайылбыр турар ужурлуг.

3. Соңгулда бюллетениниң майыын болгаш сөзүглелин соңгулдалар хүнүнге чедир 30 хонуктан орай эвесте Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязы бадылаар.

4. Участок соңгулда комиссияларын соңгулдалар хүнүнге чедир 4 хонуктан орай эвесте бадылаашкын бюллетеньнери-биле хандырар.

Участок соңгулда комиссиязынга дамчыдып берип турар соңгулда бюллетеньнериниң саны соңгулда участогунуң талазы-биле соңгукчуларның даңзызында киирген соңгукчуларның санындан 0,5 хуудан көвүдевес болур ужурлуг.

5. Девискээр соңгулда комиссиязынга бюллетеньнерниң бирээзи девискээр соңгулда комиссиязынга артар, ийигизин бюллетень алган комиссияга дамчыдып бээр ийи кезек кылдыр тургузар акт-биле дамчыдып хүлээдир.

6. Соңгулда бюллетениниң оң талакы үстүкү азыынга участок соңгулда комиссиязының ийи кежигүнү адын салыр, ону таңма-биле шынзыдар. Үстүнде айыткан чурум-биле шынзытпаан соңгулда бюллетеньнерин доктааттынмаан соңгулда бюллетеньнери деп санаар болгаш бадылаашкыннарны санап тура, барымдаалавас.

7. Чамдык кандидаттар соңгулдалар хүнүнге чедир, ынчалза-даа соңгулда бюллетеньнерин белеткеп кылганының соонда үнүп чоруй барган таварылгада, участок комиссиялары, девискээр соңгулда комиссиязының айтыышкыны-биле, үнүп чоруй барган кандидаттарның дугайында соңгулда бюллетенинде сан-медээлерни шыйып кааптар азы соңгулда бюллетеньнерин катап белеткеп кылыр.

8. Соңгулда бюллетеньнерин Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязы тыва болгаш орус дылдарга парладыр.

42 чүүл. Бадылаарының чуруму

1. Чагырга даргаларының соңгулдаларынга бадылаашкынны дыштаныр хүннерниң бирээзинде 8 шактан 22 шакка чедир чорудар.

2. Бадылаашкынның болур үезиниң болгаш чериниң дугайында соңгулда комиссиялары соңгулдаларны эрттирер хүнүнге чедир 20 хонуктан орай эвесте соңгукчу бүрүзүнге бижимел-биле дыңнадыр хүлээлгелиг.

3. Соңгулдалар хүнүнде кандыг-бир чылдагаан-биле бодунуң чурттап турар черинге турбас апаар соңгукчу соңгулда бюллетеньнерин девискээр (соңгулдалар хүнүнге чедир 15-14 хонук буруңгаар), (участок — соңгулдалар хүнүнге чедир 3-1 хонук буруңгаар) соңгулда комиссиязының бажыңынга соңгулда бюллетеньнерин долдургаш, билдириишкинин езугаар хуусаа бетинде бадылап каап болур. Бо удаада база бадылаашкынның чажыды үрелбес болур ужурлуг. Бир эвес соңгукчу хуусаа бетинде бадылап турар болза, аңаа берген соңгулда бюллетениниң артынга ук комиссияның таңмазы-биле шынзыдып каар, хамаарышкан соңгулда комиссиязының кежигүнүнүң холунуң үжүүн салдырар.

Долдуруп каан бюллетенин соңгукчу чагаа хавынга суккаш, хырбалааш, хамаарышкан соңгулда комиссиязының дежурный кежигүнүнге дамчыдып бээр. Чагаа хавында хырбалаан черинге хамаарышкан соңгулда комиссиязының таңмазы-биле шынзыдып каар, соңгулда комиссиязының ийи кежигүнүнүң холунуң үжүүн салдырар. Девискээр соңгулда комиссиязы бадылаан соңгукчуларның санын база оларның бюллетеньнерин суп каан чагаа хаптарын соңгулдалар хүнүнге чедир 3 хонуктан орай эвесте хамаарышкан соңгулда комиссиязынга дамчыдып бээр.

Ыраккы болгаш барып чедери берге черлерге бадылаашкынны хамаарышкан участок соңгулда комиссиязының дилээ-биле соңгулдалар хүнүнге чедир үш хонук дургузунда хуусаа бетинде эрттиреринн девискээр соңгулда комиссиязы чөпшээрээр эргелиг.

4. Участок соңгулда комиссиязының даргазы соңгулдалар хүнүнде 8 шакта соңгулда участогун ажыттынган деп чарлаар болгаш комиссияның кежигүннеринге, олуржуп турар соңгукчуларга база хайгаарақчыларга соңгулданың куруг хааржактарын көргүскеш, ооң соонда диизелеп каар. Оон ам участок соңгулда комиссиязының даргазы хуусаа бетинде соңгааннарның арттыргылааны, долдуруп каан бюллетеньнерлиг чагаа хаптарын ажыткаш, оон ужулган бюллетеньнерни соңгулда хааржаанга суп каар. Чагаа хаптарының санын чарлап дыңнадыр болгаш участок комиссиязының протоколунга бижип каар. Ооң соонда участок соңгулда комиссиязының даргазы соңгукчуларны бадылап эгелээрри-биле чалаар.

5. Соңгукчу кижи бүрүзү боду бадылаар, өске кижилерге бадыладырын болдурбас. Соңгулда бюллетеньнерин соңгукчуларның даңзызында киирген соңгукчуларга паспортун азы ооң бодун бадыткап турар өске-даа документизин көргүскенде бээр. Соңгулда бюллетенин алганын соңгукчу кижи соңгукчуларның даңзызынга бодунуң холунуң үжүү-биле шынзыдар. Соңгулда бюллетенинге соңгукчу кижи ону дээш бадылап турары ол кандидаттың фамилиязының оң талазында хос дөрбелчинге, чок болза «Бүгү кандидаттарга удур» деп одуругдан оң талада чураан дөрбелчинге кандыг-бир демдекти салып каар.

Соңгулда бюллетенин соңгукчу кижи ол үеде өске кижи турарын чөпшээревес ужурлуг кабинага долдурар. Бюллетеньни боду долдурар аргазы чок соңгукчу участок соңгулда комиссиязының кежигүнү азы хайгаарақчы болбайн турар өске кижиниң дузазын орта ажыглаар эргелиг.

Соңгукчу кижи долдурган соңгулда бюллетенин соңгулда хааржаанга суп каар.

6. Кажан соңгукчулар кадының аайы-биле азы өске-даа чөптүг чылдагааннар-биле бадылаашкын болур участокка кээп шыдавас апаар таварылгаларда, участок соңгулда комиссиязы оларның бижимел азы аас-биле билдириишкинин езугаар, бир эвес хайгаарақчылар бадылаашкын участогунда туруп турар болза, тускай ап чоруур соңгулда хааржактарын ажыглап тургаш, ук хамаатыларның туруп турар черинге барып, бадылаашкынны организастаар. Соңгулда участогунга ап чоруур соңгулда хааржактарының санын девискээр соңгулда комиссиязы тодарадыр.

7. Бадылаашкын болур бажың-балгаттан дашкаар бадылаар арганы бээр дугайында аас-биле билдириишкинни аңаа участок соңгулда комиссиязының кежигүннери чедип кээрге, соңгукчу кижи ону бижимел-биле бадыткаар ужурлуг. Бо таварылгада билдириишкиннер-биле участок соңгулда комиссиязының барып чедип турар кежигүннери бижимел-биле азы аас-биле кирген билдириишкиннерниң санынга дүүшкек бюллетеньнерниң санын хол үжүү-биле алыр.

Соңгукчуларның билдириишкиннериниң санын, а ол ышкаш ажыглап каапкан болгаш эгиткен соңгулда бюллетеньнериниң санын аңгы актыга айтып каар. Ооң-биле кады соңгукчу кижи бадылаашкын болур бажың-балгаттан дашкаар соңгаан дугайында соңгукчуларның даңзызынга демдеглеп каар.

8. Бир эвес олар бадылаашкынның чажыдын үреп турар азы соңгукчунуң тура-соруун илередиринге салдар чедиререн оралдажып турар болза, участок соңгулда комиссиязының кежигүнүн комиссияның ажылынга киржиринден доп-дораан чайладыр, а хайгаарақчыны бадылаашкын бажыңындан ырадыр. Ол дугайында шиитпирни участок соңгулда комиссиязы доктааткан чурум-биле хүлээп алыр.

Х ЭГЕ. Соңгукчуларның бадылаашкыннарын санаары болгаш соңгулдаларның түңнелин үндүрери

43 чүүл. Соңгулда участогунга бадылаашкыннарны түңнеп санаары

1. Бадылаашкынның үе-шагы доосту бээрге, бадылаашкын болуп турар бажың-балгатка турар соңгукчулар соңгулда бюллетеньнерин алыр болгаш бадылап болур дээр дугайында участок соңгулда комиссиязы чарлаар.

2. Соңгулда хааржактарын ажыдарының мурнунда участок соңгулда комиссиязының кежигүннери хайгаарақчылар олуржуп турда, бир эвес олар бадылаашкын өрээлинде туруп турар болза, соңгулдага ажыглаттынмаан бюллетеньнерни санааш, демдеглеп, шыгжап каар. Соңгулданың шак ол бюллетеньнериниң санын чарлап дыңнадыр болгаш бадылаашкыннарның түңнелдериниң дугайында протоколга айтып бижиир, ооң соонда участок соңгулда комиссиязының даргазы соңгулда хааржактарында таңмаларның азы диизелерниң үрелген-үрелбээнин хынааш, хааржактарны ажыдар. Соңгулда хааржактарын ээлчег аайы-биле: баштай ап чорааннарын, оон доктаамал турарларын ажыдар. Баштай-ла соңгулдаларга холга ап чораан хааржактарда соңгулдаларның бар турар бюллетеньнерин санаар.

3. Холга ап чораан хааржактарда бар турар бюллетеньнерниң саны бадылаашкын болган бажың-балгаттан дашкаар бадылаашкын эрттиреринн чөпшээрээр дугайында соңгукчулардан бижимел билдириишкиннерниң санындан ашпас болур ужурлуг.

4. Соңгулдаларда холга ап чораан хааржактарда соңгулда бюллетеньнериниң саны бижимел билдириишкиннерниң санындан хөй болганын тып илереткен таварылгада, участок соңгулда комиссиязының шиитпири-биле оларны күш чок деп санаар. Бо фактыны бадылаашкын болур бажың-балгаттан дашкаар бадылаашкын эрттиреринн хандырган улустан соңгулда комиссиязының кежигүннериниң фамилияларын айтып тургаш, бадылаашкыннарның түңнелдериниң дугайында протоколга кожуп каар актыга айтып бижиир.

5. Соңгукчуларның бадылаашкынын санап турар үеде хамыктың мурнунда доктааттынмаан майыктың азы албан езузу-биле белеткеп кылбаан, чок болза соңгулда комиссиязының шынзытпааны бюллетеньнерин база күш чок деп санаан соңгулда бюллетеньнерин аңгылаар. Соңгукчунуң тура-соруун илереткенин тодарадыры болдунмас, ындыг соңгулда бюллетеньнерин күш чок деп санаар, ылаңгыя кандыг-бир демдекти (демдектерни) бир дөрбелчинден хөйүнге салган, чок болза оларның кайызынга-даа салбаан, ындыг соңгулда бюллетеньнерин күш чок деп санаар. Дадагалзаашкыннар туруп кээр болза, участок соңгулда комиссиязы айтырыгны бадылаашкын-биле шиитпирлээр. Соңгулда бюллетенин күш чок деп санаар дугайында шиитпирни хүлээп алганда, ооң күш чок болганының чылдагаанын участок соңгулда комиссиязы ооң артыы талазынга айтып каар. Ол бижимелди участок соңгулда комиссиязының үштен эвээш эвес кежигүнү ат салып, шынзыдар. Соңгулдаларның күш чок болган бюллетеньнерин соңгулдаларның өске бюллетеньнеринден аңгы ораап, шарып каар.

6. Соңгукчуларның бадылаанын бадылаашкынның үези төнген соонда; дораан-на санап эгелээр болгаш бадылаашкынның түңнелин үндүргүжеге чедир чапсар чокка санаар, түңнелдериниң дугайын участок соңгулда комиссиязының бүгү кежигүннеринге, а ол ышкаш, бир эвес хайгаарақчылар бадылаашкын болуп турар бажың-балгатка турар болза, оларга база дыңнадыр. Соңгукчуларның бадылаашкынын соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүннери санап үндүрер.

7. Участок соңгулда комиссиязы бадылаашкыннарның түңнелдериниң дугайында дараазында сан-медээлерни:

даңзыга немей киирген соңгукчуларның санын кириштир бүрүткеткен соңгукчуларның санын;

участок соңгулда комиссиязының алганы соңгулда бюллетеньнериниң санын;

бадылаашкын хүнүнде соңгулда участогунга соңгукчуларга берген соңгулда бюллетеньнериниң санын;

хуусаа бетинде бадылаан соңгукчуларга берген соңгулда бюллетеньнериниң санын;

бадылаашкын болур бажың-балгаттан дашкаар бадылаан соңгукчуларга берген соңгулда бюллетеньнериниң санын;

соңгулданың демдеглеп шыгжап каан бюллетеньнериниң санын;

соңгулданың доктаамал хааржактарында бар соңгулда бюллетеньнериниң санын (доктааттынмаан майыктың бюллетеньнеринден аңгы) санын;

соңгулдаларга холга ап чораан хааржактарда бар соңгулда бюллетеньнериниң (доктааттынмаан майыктың бюллетеньнеринден аңгыда) санын;

соңгулданың күштүг болган бюллетеньнериниң санын;

соңгулданың күш чок болган деп көрген бюллетеньнериниң санын;

соңгулда бюллетенинге киирген кандидаттарның фамилияларын болгаш адының, адазының адының эге үжүктерин база оларның кижи бүрүзү дээш берген бадылаашкыннарның санын, бүгү кандидаттарга удур бадылаан бадылаашкыннарның санын айтып бижээн протоколду тургузар.

8. Протоколду участок соңгулда комиссиязының бүгү кежигүннери, хайгаарақчылар, кандидаттарның соңгулда каттыжыышкыннарының, соңгулда блоктарының бүзүреттирген кижилери олуржуп турда, 3 кезек кылдыр тургузар болгаш участок соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг бүгү-ле кежигүннери шупту ат салыр. Участок соңгулда комиссиязының протоколунуң шуптузу-биле азы ооң чамдык кезектери-биле чөпшээрешпес кежигүну бодунуң онзагай санал-бодалын протоколга кожар эргелиг, ооң дугайында протоколга тускай демдеглеп каар.

9. Бадылаашкын хүнүнде участок соңгулда комиссиязынга бо Хоойлуну хажытканынга хамаарыштыр

(Уланчызы 4-кү арында).

ТУС ЧЕР ЧАГЫРГАЛАРЫНЫҢ ДАРГАЛАРЫНЫҢ СОҢГУЛДАЛАРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

(Уланчызы. Эгези 2-ги, 3-кү арыннарда).

кирген хомудалдарны (билдириишкиннерни), а ол ышкаш оларның талазы-биле соңгулда комиссиязының хүлээп алган шиитпирлерин протоколдуң бирги кезээнге кожар. Хомудалдарның (билдириишкиннерниң) база участок соңгулда комиссиязының шиитпирлериниң шынзыткан хоолгаларын протоколдуң ийиги кезээнге кожар.

10. Бадылаашкынның түңнелдериниң дугайында протоколду карандаш-биле бижиирин база аңаа кандыг-ла-бир эдилгелер кылырын болдурбас. Участок соңгулда комиссиязының протоколунда частырыгларны болгаш дүүшпес чүүлдерни тып илереткенде, а ол ышкаш протоколду тургусканының шынныынга чигзиниишкин бар болза, соңгулданың үстүкү комиссиязы соңгулданың хамаарышкан участок комиссиязы соңгукчуларның бадылаашкыннарын катап санаар дугайында шиитпирни хүлээп алыр эргелиг. Соңгукчуларның бадылаашкыннарын катап санаарын участок соңгулда комиссиязы үстүнде турар соңгулда комиссиязының ийиден эвээш эвес кежигүннери олуружуп турда чорудар.

11. Бадылаашкыннарның түңнелдериниң талазы-биле участок соңгулда комиссиязының протоколунуң бирги экземплярын аңаа ат салганының соонда, чогуур девискээр соңгулда комиссиязынче доораан чорудар.

12. Протоколдуң ийиги экземплярын таңмалааш, шарып каан соңгулда бюллетеньнери-биле, соңгукчуларның бадылаашкынын санап турда, олурушкан участок соңгулда комиссиязының чөвүлээр эргелиг кежигүннериниң кандидаттардан, соңгулда каттыжыышкыннарындан, соңгулда блоктарындан, массалыг информация чепсектериндей хайгааракчыларның даңзылары-биле кады комиссияның ажылы доозулгужеге чедир участок соңгулда комиссиязының секретарынга шыгжаттырып каар.

Протоколдуң үшкү экземплярын таныжары-биле кандидаттарның бүзүреттирген кижилеринге, хайгааракчыларга, участок соңгулда комиссиязының чөвүлээр эргелиг кежигүннеринге, массалыг информация чепсектериниң төлээлеринге бээр.

13. Соңгулдаларның түңнелин албан езузу-биле чарлаан соонда, соңгулда документтээзин, соңгулда бюллетеньнерин база катай девискээрниң чогуур соңгулда комиссиязынга 10 хонуктан орай эвесте дамчыдып бээр.

44 чүүл. Чагырга даргазының соңгулдаларының түңнелдерин үндүрери

1. Бадылаашкыннарның түңнелдериниң дугайында участок соңгулда комиссияларының протоколдарынга үндезилээш, оларда кирип турар сан-медээлерни түңнеп кадарының аргазы-биле соңгулдалар хүнүнден бээр үш хонуктан орай эвесте девискээр соңгулда комиссиязы чагырга даргазының соңгулдаларының түңнелдерин тодарадып үндүрер.

2. Бадылаашкынга кирипкен соңгукчуларның бадылаашкыннарының 50 ажыг хуузун алган кандидатты соңгуттурган деп санаар.

3. Бир эвес соңгулдаларны эрттирип турда болдурган бо Хоойлунуң хажыдыышкыннары соңгукчуларның тура-соруун илередириниң түңнелдерин ылап тодарадыр аргазын бербес болза, девискээр соңгулда комиссиязы соңгулдаларны күш чок болган деп санаар.

4. Девискээр соңгулда комиссиязы:

бир эвес соңгукчуларның даңзызынга киирген соңгукчуларның 50-ден эвээш хуузу соңгулдаларга кирипкен болза. Соңгулдаларга кирипкен соңгукчуларның санын соңгулда бюллетеньнерин ап турда, соңгукчуларның сан-даңзыларынга соңгукчуларның хол үжүүнүң санының аайы-биле тодараттынар.

бир эвес бүгү кандидаттарга удур болган бадылаашкыннарның саны эң-не хөй бадылаашкын алган кандидат дээш берген бадылаашкыннарның санындан ажып турар болза, соңгулда округунуң талазы-биле соңгулдаларны болбаан деп санаар.

5. Девискээр соңгулда комиссиязы тус-тус соңгулда округунуң аайы-биле соңгулдаларның түңнелдериниң дугайында дараазында сан-чургайлар:

округда участок соңгулда комиссияларының нийти саны;

участок соңгулда комиссияларының протоколдарының саны;

даңзыга немей киирген соңгукчулар-биле кады бүрүткеткен соңгукчуларның саны;

участок соңгулда комиссияларының алганы соңгулда бюллетеньнериниң саны;

бадылаашкын хүнүнде соңгулда участоктарынга соңгукчуларга берген соңгулда бюллетеньнериниң саны;

хуусаа бетинде соңгаан соңгукчуларга берген соңгулда бюллетеньнериниң саны;

бадылаашкын болур бажың-балгаттан дашкаар бадылаан соңгукчуларга берген соңгулда бюллетеньнериниң саны;

соңгулдага ажыглаттынмазының демдектээш, ораап каан бюллетеньнерниң саны;

соңгулданың доктаамал хааржактарында бар соңгулда бюллетеньнериниң саны (доктааттынмаан майыктың бюллетеньнеринден аңгыда);

соңгулдага холга ап чоруур хааржактарда бар соңгулда бюллетеньнериниң саны (доктааттынмаан соңгулда бюллетеньнеринден аңгыда);

соңгулданың күштүг болган бюллетеньнериниң саны;

соңгулданың күш чок болган бюллетеньнериниң саны;

соңгулда бюллетенинге киирген чагырга даргазының албан-дужаалынга кандидат бүрүзү дээш соңгукчуларның берген бадылаашкыннарының саны;

соңгукчуларның бүгү кандидаттарга удур болганы бадылаашкыннарның саны;

соңгуткан кандидаттың фамилиязы, ады, адазының ады киирген протоколду тургузар.

6. Девискээр соңгулда комиссиязының кайы-даа кежигүнүнүң азы хайгааракчының негелдези-биле соңгулдаларның түңнелдериниң дугайында девискээр соңгулда комиссиязының бажың-балгадынга протокол-биле таныжар база ооң хоолгазын дужүрүп алыры-биле девискээр соңгулда комиссиязы оларга бээр. Хоолганы девискээр соңгулда комиссиязының ийи кежигүнүнүң хол үжүү-биле болгаш комиссияның таңмазы-биле шынзыдар.

7. Девискээр соңгулда комиссиязының нийти протокол-биле азы ооң чамдык кезээ-биле чөпшээрешпес кежигүнү бодунуң онзагай санал-бодалын кожар эргелиг, ол дугайында протоколга чогуур бижимелди кылыр. Протоколдарның бирги экземплярларынга бадылаашкын хүнүнде соңгулда комиссиязынга кирген материалдарны болгаш билдириишкиннерни, а ол ышкаш комиссияның ол талазы-биле хүлээп алган шиитпирлерин кожуп каар.

8. Соңгулдаларның түңнелдериниң дугайында протоколду үш экземплярга тургузар болгаш девискээр соңгулда комиссиязының даргазы, даргазының оралакчызы, секретары база бадылаар эргелиг бүгү-ле кежигүннери ат салыр. Протоколдуң бир экземплярын Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязынче доораан чорудар, ийиги экземплярын комиссияның бүрүн эргелериниң хуусаазы төнгүжеге чедир девискээр соңгулда комиссиязының секретарынга шыгжаттынып чыдар. Протоколдуң үшкү экземплярын кандидаттарның бүзүреттирген кижилеринге, хайгааракчыларга, девискээр соңгулда комиссиязының чөвүлээр эргелиг кежигүннеринге, массалыг информация чепсектериниң төлээлеринге бээр.

9. Девискээр соңгулда комиссиязы соңгулдаларның түңнелдериниң дугайында протоколга ат салганының соонда, чагырга даргазынга соңгуткан кандидатка ол дугайын дыңнадыр болгаш протоколдарга ат салган хүнүнден бээр үш хонуктан орай эвесте соңгулдаларның түңнелдериниң дугайында массалыг информация чепсектеринге чорудуп бээр.

10. Девискээр соңгулда комиссиязының доктаалын болгаш чагырга даргазының соңгулдаларының нийти түңнелдериниң дугайында түңнел таблицаны соңгулдалар хүнү эрткенден бээр үш хонуктан орай эвесте Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязынче чорудуп бээр.

45 чүүл. Катап бадылаашкын

Бир эвес соңгулда бюллетенинде ийиден хөй кандидатты киирген болгаш оларның кайызы-даа соңгутпаан таварылгада, соңгукчуларның эң-не хөй бадылаашкыннарын алган ийи кандидаттың талазы-биле тус чер чагырга даргаларының соңгулдаларының талазы-биле катап бадылаашкынны девискээр соңгулда комиссиязы чарлаар.

Катап бадылаашкынны нийти соңгулдаларның түңнелин санап үндүрген хүнүнден бээр 15 хонуктан орай эвесте, бо Хоойлунуң негелделерин сагып тургаш эрттирер. Бадылаашкынны катап эрттирер дугайында дыңнадыгны девискээр соңгулда комиссиязының чогуур шиитпирин хүлээп алган хүнүнден бээр ийи хонуктан орайтатпайн, массалыг информация чепсектеринге парлаар.

Бир эвес катап бадылаашкынны эрттирерингe чедир чаңгыс кандидат арткан болза, девискээр соңгулда комиссиязының шиитпири-биле катап бадылаашкынны эрттирери-биле девискээр соңгулда комиссиязы катап бадылаашкынны эге баштай чарлап турда, нийти соңгулдаларга кандидаттарның соонда соңгукчуларның эң-не хөй бадылаашкынның алган кандидатты ийиги кандидат кылдыр санаар.

Ол кандидат дээш соңгукчуларның берген бадылаашкыннарының саны соңгукчуларның бүгү кандидаттарга удур болган бадылаашкыннарының санындан хөй болган болгаш бадылаашкын үезинде өске кандидат дээш соңгукчуларның берген бадылаашкыннарының хөй санын алган кандидатты катап болган бадылаашкыннарның түңнели-биле соңгуткан деп санаар.

46 чүүл. Чагырганың соңгуткан даргазын бүрүткээриниң дугайында

Девискээр соңгулда комиссиязы соңгулдаларның түңнелдериниң дугайында участок соңгулда комиссияларының протоколдарынга үндезилээш, соңгулдаларның нийти түңнелдерин парлаанының соонда, 5 хонуктан орайтатпайн, чагырга даргазын бүрүткээр болгаш Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының доктаатканы хевирниң шынзылгазын аңаа тыпсыр.

XI ЭГЕ. Катап соңгулдалар. Чагырганың үнген даргаларының орнунга соңгулдалар

47 чүүл. Катап соңгулдалар

1. Бир эвес соңгулдаларны болбаан азы күш чок болган деп санаан болза, соңгулда округунга катап соңгулдаларны эрттирер дугайында шиитпирни девискээр соңгулда комиссиязы хүлээп алыр.

2. Катап соңгулдаларны эге баштайгы соңгулдаларның соонда 60 хонуктан орай эвесте эрттирер. Соңгулда комиссиязын тургузарын, чагырга даргазының албан-дужаалынга кандидаттарны депшидерин болгаш бүрүткээрин база өске-даа хемчеглерни, соңгулда ажылдарының хуусааларын үштүң бирээзинге кызырып-даа тургаш, бо Хоойлуда доктааттынган чурум езугаар эрттирер.

3. Бадылаашкынны ол-ла соңгулда участоктарынга эге баштайгы соңгулдаларны эрттирери-биле тургускан, чок болза бо Хоойлуга дүүштүр тодараткан соңгукчуларның даңзылары-биле эрттирер.

4. Катап соңгулдаларны эрттирер дугайында дыңнадыгны парлалгага парлаар.

48 чүүл. Үнгеннерниң орнунга чагырга даргазының соңгулдаларын эрттирер

Чагырга даргазының бүрүн эргелери хуусаа бетинде төнген таварылгада, чагырга даргазының үнүп чорупкан үезинден бээр үш ай хуусаада муниципалитет тургузуунуң девискээринге чаа соңгулдаларны эрттирер. Соңгулдаларны Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязы соңгулдаларны эрттиреринге чедир 2 айдан орай эвесте эрттирерин чарлаар болгаш бо Хоойлуну сагып тургаш, организастаар.

49 чүүл. Соңгулда документилерин кадагалап шыгжаары

1. Чагырга даргаларының соңгулдалары доостуру-биле, соңгулда комиссиялары бодунуң документилерин Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының шиитпири-биле тодарадыры архивтерге дужаар. Соңгулда бюллетеньнери болгаш соңгулдаларның түңнелдери — дараазында соңгулдаларның хүнүн, айын, чылын чарлап дыңнатканының соонда, бир чыл дургузунда шыгжаттынып чыдар.

2. Соңгулда документилерин доктааттынган чурум езугаар хостуг ажыглап көөрүн архивтер хандырып турар.

XII ЭГЕ. Бо Хоойлуну хажытканы дээш харысалга

50 чүүл. Хамаатыларның соңгулда эргелерин хажытканы дээш харысалга

Тыва Республиканың хамаатызының чагырга даргазының соңгулдаларынга ооң киржир эргезин хээлиниң, мегелээриниң, кара күш-биле албадалдың азы ону ажыглаар деп кыжаңырының, соңгулда документилерин мегелеп өттүндүр кылырының, соңгулдаларга киржир эргелиг хамаатыларның бадылаашкыннарын өжегерээн шын эвес санаарының ову-биле азы өске-даа арга-биле, чок болза соңгулда комиссияларының ажылынга шаптыктаар кижилер, чок болза кандидаттарның дугайында өжегерээн меге медээлер тарадыр азы кандидаттарның ат-алдарын болгаш төлептиг чоруун баксырадыр өске-даа хөделиишкиннер кылыр кижилер, а ооң-биле дөмей, ол ышкаш кандидаттарның бүзүреттирген кижилериниң, хайгааракчыларның хоойлу езугаар ажыл-чорудулгазы[illegible] азы соңгулда мурну[illegible] суртаалын чорударының негелделеринге шаптык кадар кижилер федералдыг хоойлуларга база Тыва Республиканың хоойлуларынга дүүштүр харысалгага онаажыр.

XIII ЭГЕ. Бо Хоойлунуң күштүг болуп эгелээри

51 чүүл. Бо Хоойлунуң күштүг болуп эгелээри

1. Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден күштүг болуп боттанып эгелээр.

2. «Тус чер чагыргаларының даргаларының соңгулдаларының дугайында» Тыва Республиканың 1993 чылдың октябрь 22-де эдилгелиг Хоойлузун күш чок деп санаар.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК.
Кызыл хоорай.
№ 870.
1997 чылдың октябрь 5.

Доруг-оол Очур-оолович
СААЯ

1997 чылдың октябрь 11-де Тыва Республиканың Чазак Аппарадының Социал хөгжүлде департаментизиниң начальниги Доруг-оол Очур-оолович Саая айыылга таварышкаш, амыдыралының 51 харлыында мөчээн.

Д. О. Саая 1946 чылдың январь 1-де Чөөн-Хемчик кожууннуң Бажың-Алаак суурга төрүттүнген. 1965 чылда Чадааның № 1 ортумак школазын дооскан.

Бодунуң күш-ажылчы ажыл-чорудулгазын Чөөн-Хемчик кожууннуң «Искра» колхозунга чолаачы болуп эгелээн. 1965-1968 чылдарда Совет Армияның хүрээлеңинге ПУР-га шериг албанын эрттирген. 1968-70 чылдарда ВЛКСМ Чөөн-Хемчик райкомунуң оргкилдизиниң эргелекчизи болуп ажылдаан. 1970-72 чылдарда Омскиниң совет-партия школазының дыңнакчызы. Ону доосканының соонда, 1972-75 чылдарда ВЛКСМ Чөөн-Хемчик райкомунуң ийиги секретары болуп ажылдаан. 1975-78 чылдарда — ВЛКСМ Барыын-Хемчик райкомунуң бирги секретары, 1978-87 чылдарда — СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң нийти, организастыг килдистериниң эргелекчизи. 1987-90 чылдарда — СЭКП Тыва рескомунуң инструктору, инспектору, 1990-91 чылдарда — СЭКП Мөңгүн-Тайга райкомунуң бирги секретары, 1991-92 чылдарда — Мөңгүн-Тайга райкүүскомунуң чанында бойдус камгалалының талазы-биле комитеттиң инспектору. 1992-94 чылдарда — Барыын-Хемчик кожпозунуң даргазы. 1994 чылдан 1997 чылдың август айга чедир Тыва Республиканың Чазак Баштыңының социал политика талазы-биле оралакчызының секретариадының удуртукчузу. 1997 чылдың августан амгы үеге чедир Тыва Республиканың Чазак Аппарадының Социал хөгжүлде департаментизиниң начальниги болуп ажылдап турган.

Д. О. Саая аныяк салгалды кижизидеринге улуг салыышкынны киирген. Республиканың хөй-ниити амыдыралынга идепкейлиг киржип чораан. Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик, Мөңгүн-Тайга районнарның район депутадынга, комсомол область комитединиң, партия область комитединиң кежигүнүнге соңгудуп турган. ВЛКСМ ТК-ның Хүндүлүг бижиктери, хөрек демдектери-биле шаңнаттырган.

Доруг-оол Очур-оолович бодуун чоруу, күш-ажылга ынакшылы, даандырган ажылга харысалгалыы, кижилерге ээлдек-эвилең хамаарылгалыы-биле ылгалып чораан. Ол өг-бүлениң төлептиг ээзи, уруг-дарыының ынак адазы, чаагай сеткилдиг кырган-ача болуп турган. Бо бүгү мөзү-шынарлары-биле кады ажылдап турган бүгү-ле кижилерниң хүндүткелин чедип алган.

Доруг-оол Очур-оолович Саяның, бодунуң чонунга бараан болуруунуң херээнге кужун, эртем-билиглерин, күженишкиннерин харамнанмайн чораан кижиниң чырыткылыг овур-хевири бистиң чүректеривиске кезээде артар.

Ш. Д. Ооржак, А. А. Мельников, Г. Ч. Ширшин, Ю. Ю. Ананьин, А. И. Павлова, А. И. Очур, Б. С. Шыырап, Ч. Ч.-Д. Ондар, Д.-С. Б. Яндак, В. Д. Март-оол, М. С. Байыр-оол, В. С. Донгак, С. М. Достай, Д. К.-Х. Ооржак, М. М. Фирсова, В. Д. Моломдай, З. Ш. Ондар, В. Ш. Кюжугет, Г. А. Соловьева, М. И. Ондар, Г. А. Сергеева.

Бир материалга хамаарыштыр

КӨРЕЙ ДАЙЫНЫНЫҢ КИРЖИКЧИЗИ

Чоокта чаа сентябрьның 11-де № 92 «Шын» солунга үнген Шынгарап Чалбааның «Тайбың үеде дайынга кирипкеш» деп материалы үнген. Ында ол көрей дайынының киржикчилери Ада-чурттуң болгаш афган дайынының киржикчилериниң аразында апарып, кандыг-даа чиигелделер албайн турарының дугайында бижээн. Бо дугайында айтырыгны «Улуг-Хем» солунга Валерий Шырып база көдүрген. Шынапла, көрей дайынының киржикчилериниң дугайында билир-ле улус билир дээрден башка, аныяк-өскен шуут-ла билбес деп болур.

Бистиң суурувуста база көрей дайынының киржикчизи Түлүш Сендиевич Кызыл-оол чурттап чоруур. Ол бүгү назынында колхоз, совхозунга трактористеп, комбайнерлеп, хөй ажы-төлүн өстүрүп аар дээш уйгу-чыдын чок ажылдап чораан. Топтуг-томаанныг, «чыткан хөй тургуспас» дээн кижилерниң бирээзи. Ол кажан-даа бодун дайын киржикчизи мен деп чарлаттынып, бодунга чиигелделер, орден-хавыяа-даа негеп чорбаан. Шолазы безин онзагай, чаңгыс чер-чурттуглары ону «Чааш-Кызыл-оол» дээр. Бо шола безин ооң аажы-чаңын илередип турар. Тиилелгениң 50 чылында харын Россияның Президентизи Б. Ельцинниң адын салганы шынзылгалыг төөгүлүг медальды алган.

Амгы үеде Кызыл-оол Сендиевич аар аараан, бажыңында орундан турбайн чыдар. Берге аарыгга алыскандан бээр ийи чыл чедип турар. Ону база-ла күш-ажылдың хоочуну, бүгү назынында саанчылап чораан, уругларының иези Деңзеңмаа Түлүшевна ажаап-тежээп, хайгаарап чоруур. Өг-бүлениң материалдыг байдалы берге. Пенсия акшазы чүү-даа чүвеге четпес, а өг-бүледе уругларының уруглары-биле шупту сес кижи чурттап турар. Кожууннуң социал килдизи бо өг-бүлениң байдалын база билир.

Ынчангаш дайын киржикчизи, күш-ажылдың хоочуну Кызыл-оол Сендиевичиниң уруглары ачазы оода «караа суглуг» чыдырда, кандыг-бир чиигелделиг азы материалдыг дузадан көргүзүп көөрүн чогуур органнардан дилеп турарлар. «Солунда Шынгарап Чалбааның көдүрүп турар айтырыгларын кончуг чүүлдүгзүнүп, ооң тускай чөвүлел тургузары чугула, көрей дайынының киржикчилери боттарының үнүн көдүрүп, эрге-ажыы дээш туржурун кыйгырып турарын шын деп санаар-дыр бис» деп, хоочуннуң уруглары чугаалададылар.

Лина ДАВААКАЙ.
Арыскан суурда башкы.

Иван Сергеевич
ЯРЫГИН

Тыва Республиканың Президентизи, Чазаа болгаш спорттуң хөй-ниитичилери ханы качыгдал-биле дыңнадыры болза, 48 харлыг назынында халаптыг автокатастрофага таваржып, хостуг хүрешке Олимпий оюннарының ийи дакпыр чемпиону, Делегейниң, Европаның, ССРЭ-ниң чемпиону, ССРЭ-ниң болгаш Россияның алдарлыг тренери, Россияның спортчу хүреш Федерациязының Президентизи, ФИДА-ның Күүсекчи комитединиң бюро кежигүнү, Красноярск хоорайның хүндүлүг хамаатызы Иван Сергеевич Ярыгин мөчээн.

И. Ярыгин бо үениң чүгле көскү хостуг хүреш мөгези эвес, Россияның алдарлыг тренери, спортчу функционери. Ооң дузазы-биле 1983 чылда тыва мөге А. Доржу Киев хоорайга Делегей чемпионадынга киржип, мөңгүн медальды чаалап алыр аргалыг болган. 1996 чылда Чечен-оол Монгушту Атланта хоорайга XXVI Олимпий оюннарынга киириштирер эргени чедип алган.

И. Ярыгин 15 чылдарның дургузунда тыва спорттуң сайзыралын активчи деткип келген.

1997 чылдың июньда ооң хууда шиитпири-биле Кызыл хоорайга Россияның хостуг хүрешке чемпионадын эрттирген. Ук Чемпионатты Россияның спортчу хөй-ниитичилери Россия Чемпионаттарының эң-не эки эрттиртингени деп санап турар.

И. Ярыгин 1997 чылдың хол бөмбүүнге Тыва Республиканың Президентизиниң Кубогунуң алдын спонсор-деткикчизи болган.

И. Ярыгин күш-ажылчы болгаш спортчу чедиишкиннери дээш Ленин ордени, Күш-ажылчы Кызыл Тук, Найырал орденнеринге, Тыва Республиканың «Күш-ажылчы шылгарал дээш» медальга төлептиг болган.

Мөге-шыырак, буянныг, биче сеткилдиг, Сибирьниң болгаш Россияның улуг оглунуң дугайында чырык тураскаал тыва чоннуң, өңнүктериниң чүректеринге кезээ-мөңгеде артар.

Тыва Республиканың Президентизи,
Тыва Республиканың Чазаа,
Тыва Республиканың Күш-культура болгаш туризм талазы-биле күрүне комитеди.

ХЕРЕГЛЕЗИҢЕРЗЕ...

Хаптап каан МАКАРОН аймаан 3400 рубль. ЯБЛОКТАРНЫ болгаш өске-даа продуктуларны килограммда өртээ 6700 рубль-биле кээп садып ап болур силер.
Адрези: Кызыл хоорай, Загородный переулок 19, «Обувь» фирма, «Фрукт» склады, «Байлак» садыг, Кочетов кудумчузу, 110, тел. 2-49-64.

Төрүттүнген хүнүңер-биле!

Тес-Хем кожууннуң Чодураа совхозунуң алдарлыг малчыны, бистиң эргим ачавыс **Иван Симчитович ДАНЗУРУН** бо хүннерде 70 харлаар. Ачавыстың ажыл-ишке кызымааны, ооң шаңнатканы ийи Ленин болгаш Кызыл тук орденнери көскүзү-биле херечилеп турар. Ол ийи оолдуң, 6 кыстың ачазы, уругларының хөй санныг ажы-төлүнүң ынак кырган-ачазы.

Хүндүлүг ачавыс Иван Симчитовичиге кадыкшылды күзевишаан, ававыс Емчур Папиновна-биле кады-кожа үр-ле чурттап, ажы-төлүн өөртүп чоруурун йөрээдивис!

Кызылда уруглары.

Чарлалдар Бюрозу

Тыва Республиканың Культура болгаш кино яамызы Чөөн Сибирьниң күрүнениң Культура болгаш уран чүүл академиязының деканының албан-дужаалынче болгаш бот-өөредилге факультединге 2 доцентиниң албан-дужаалынче конкурсту чарлап тур. Негелделери: дээди эртемниг, дээди өөредилге черинге 3 чылдан эвээш эвес үеде башкылаан болур ужурлуг. Конкурс чарлал парлаттынган соонда бир ай болгаш эртер.

Айтырыг тургузар чери: Кызыл хоорай, Щетинкин-Кравченко, кудумчузу, 46, ТР-ниң Культура болгаш кино яамызы, кадрлар килдизи, тел: 3-32-83.

• • •

Тыва Республиканың Культура болгаш кино яамызы Чөөн Сибирьниң күрүнениң Культура болгаш уран чүүл академиязының бот-өөредилгелиг салбырынче сургуулдарны чыып эгелээнин чарлап тур. Мергежили дээди эртем баазазынга экономист-организатор, өөренири төлевирлиг.

Абитуриентилер чылда 3 млн. акша дужаар. Чугаалажыышкын соонда сургуулдар 3 дугаар курсче киир бижидер. Өөредилге Кызыл хоорайга эртер. Сессиялар чылда 2 катап болур.

Чугаалажыышкын 1997 чылдың октябрь 22-де 10 шакта ТР-ниң Культура болгаш кино яамызынга болур, адрези: Щетинкин-Кравченко кудумчузу, 46.

Айтырыг тургузар чери: ТР-ниң Культура болгаш кино яамызы, кадрлар килдизи, тел: 3-32-83.

АДРЕЗИВИС ӨСКЕРИЛГЕН

Октябрь 1-ден эгелеп Тыва Республиканың **Арбитраж суду** Кызыл хоорайда Парлалга бажыңының 2 дугаар каъдында көжүп келген.
Адрези: Красноармейская кудумчузу, 100.

Тыва Республиканың федералдыг казначейство салбырының коллективи ол черниң улуг бухгалтери Елена Александровна Ойдупка ооң ачазы

Александр Чамыянович
ОЙДУПТУҢ

аар аараан соонда мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыдалын илергейлеп тур.

Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал хөгжүлде яамызы Тыва Республиканың Чазак аппарадының Чоннуң социал хөгжүлде департаментизиниң начальниги

Доруг-оол Очур-оолович
СААЯНЫҢ

айыылга таварышкаш, мөчээни-биле холбаштыр ооң өг-бүлезинге, төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыыдалды илередип тур.

Тыва Республиканың нийти болгаш профессионал өөредилгезиниң яамызы Тыва Республиканың Чазааның социал хөгжүлде департаментизиниң начальниги

Доруг-оол Очур-оолович
СААЯНЫҢ

айыылга таварышкаш, мөчээни-биле ооң төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыыдалын илередип тур.

Тыва Республиканың Күш-культура болгаш туризм талазы-биле күрүне комитеди Чазак баштыңының оралакчызының социал айтырыглар талазы-биле секретариадының начальниги

Доруг-оол Очур-оолович
СААЯНЫҢ

айыылга таварышкаш, хенертен мөчээни-биле холбаштыр ооң өг-бүлезинге ханы кажыыдалды илергейлеп тур.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, индекс 667000

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чазаа болгаш «Шын» солун редакциязының коллективи.

Кол редактор Василий ХОМУШКУ.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Вера КУУЛАР (кол редакторнуң оралакчызы), Галина МАСПЫК-ООЛ (килдис эргелекчизи), Арапчор ОКСУР (килдис эргелекчизи).

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер хүлээп алыр чер — 3-33-91; кол редакторнуң оралакчызы — 3-33-91; секретариат — 3-69-48.

КИЛДИСТЕР: Чазактың ажыл-чорудулгазы-биле харылзаа тудар килдис — 3-33-91, экономиктиг өскерилгелер болгаш социал амыдырал — 3-34-49; медээлер албаны — 3-39-15; чагаалар болгаш чагыдылга — 3-39-03; Бухгалтерия — 3-41-16; Корректорлар — 3-41-23.

Солун неделяда 3 катап үнер.

Хемчээли 2 парламал ама.

Тиражы 4542.

Чагыг 361.

Агар саны: КБ «Тыва кредит» № 363406.
корр. сч. 700161629. МФО 049304729. ИНН — 1701008465.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектериниң талазы-биле хоойлужудулгазының чорудулгазынга контроль болгаш бүрүткелиниң Тыва девискээр эргелелинге бүрүткеттинген.
Бүрүткеттирген дугаары — Т 00007.
Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.